

University of
Sistan and Baluchestan

Iranian Academy of
Management Sciences

An Analysis of the Tendency Towards the Religious and Spiritual Studies in Management in the National and International Areas

Ali Naghi Amiri¹, Masoud Banafi^{2*}

1. Professor, Public Administration Department, Management and Accounting Faculty, College of Farabi, Tehran University, Qom, Iran. E-mail: anamiri@ut.ac.ir
2. Assistant Professor, Public Governance Department, Faculty of Governance, University of Tehran, Tehran, Iran. (Corresponding Author). E-mail: banafi@ut.ac.ir

Extended Abstract

Abstract

For a long time, conventional humanities did not include religious and spiritual concepts in its domain. During the recent decades, the number of management research conducted in the field of religion, spirituality and ethics in the world has increased significantly, which indicates a change in some theoretical orientations of this field. In Iran, parallel to the international environment, the production of management works centered on religion and ethics has increased. The purpose of this article is to examine the religious and spiritual researches produced in the international domain in the field of management and its relationship with the research conducted in Iran. Is there a conceivable relationship between these two streams (conventional knowledge flow and native knowledge flow)? Why conventional management has given scientific and scientific status to religious and spiritual issues? This research has used qualitative survey methodology to answer its questions. The statistical population includes all research related to this issue. For sampling, the diversity in selection was observed. To analyze the data, the reasoning method and enumeration of all possible logical possibilities is used. For this purpose, by proposing hypotheses, it raises the possible possibilities of tendency toward religious management and the publication of works in the West, and by proposing arguments, it examines the relationship between two conventional currents and the indigenous current. The results show that the possibility of paradigm change, the need to solve society's problems, pluralism for survival, political possibility (religious confrontation), the awakening of nature, the use of tools and the acquisition of authority are among the reasons for the tendency to increase religious and spiritual works in the West. This increase in Iran is due to solving issues and problems, explaining Islamic management, political reason, fad and imitation. As well, it seems that the tendency towards spiritual works in the West is a tool to deal with the original religious trend and a return

to the individual and secular religion of the Renaissance period, which has been manifested in a new form.

Introduction

For decades, the theory of organization and management has been influenced by a powerful force (Abedi Jafari et al., 2017). A force that was previously, for some reason, less popular with the scientific community and its capacity was neglected. But, today, the use of this capacity both in the theoretical dimension (Nafis, 2016; McClure, 2016; Lounsbury et al., 2014; Chan-Serafin et al., 2013;) both in the practical and professional dimension and in the journalistic literature and Popular (Sutton, 2013) has been in the spotlight. A capacity that does not seem to have been actively and consciously confronted in the Iranian research literature. This force or capacity is nothing but religious and spiritual issues in management.

After many years of overcoming the idea of separating knowledge from value and the necessity of science being free from human values (Stufflebeam & Coryn, 2014: 22-65), the world's academic circles are witnessing the return of conventional management to ideas and concepts that are religious in nature. The upward trend of this movement has been evident in the last three decades. On the other hand, after the victory of the Islamic Revolution, along with the introduction of Western ideas and concepts of management and its reflection in the university community, a number of researches have focused on ethical, spiritual and Islamic issues in the field of management. The increase in the number of articles, publications, dissertations and content analysis of the views of experts in this field is evidence of this claim (Abedi Jafari, Banafi, Dastyari , 2020).

Why has management, in its modern sense, which has been largely anti-values and anti-spiritual, returned to this concept over time, especially after the 1970s? (Gundolf & Filser, 2013) Similarly, why has the tendency to produce works of religious-Islamic, moral and spiritual management increased in Iran? Perhaps until two or three decades ago, colleges and some experts in this field in the country, stood against the course of Islamic management issues or showed an inertia against its movement and prevented its reflection in dissertations and articles. In a way, such discussions were considered contrary to the general flow of management science or knowledge. Gradually, however, this resistance diminished and the number of published works increased. This has gone so far that in addition to new conferences and curricula, even in doctoral programs, treatises on moral, spiritual and Islamic topics are approved and compiled as new interdisciplinary approaches. Really, what is the reason for this change?

In general, the reason for the increase in the growth of religious and spiritual works in management in the West can have several reasons.

Methodology

The overall design of the research is based on the qualitative survey methodology, and based on that, the objectives, sampling and data collection have been conducted. This type of survey does not count the number of community members; Rather, it seeks to identify meaningful diversity in society (not distribution) (Jansen, 2010). According to the guidelines of this method, the domain of research can be any subject, dimension or phenomenon. Sampling continues in a diverse manner and based on diversity coverage until saturation is reached. Data collection can also be conducted at any level and in any way (Jansen, 2010). According to this methodology, a variety of publications, articles, books, reports, and other related documents (in domestic and foreign electronic scientific databases and general internet search engines) were the scope of this research and formed the statistical population of this research. In the field of each of the works, the purposeful sampling and referring to the evidence has continued until covering the diversity and reaching theoretical saturation. More than one hundred publications, articles, books, reports, and other related documents have been reviewed. In the data analysis section, the reasoning method and enumeration of all possible logical possibilities have been used, and in some cases, the works have been analyzed for their content and their implications have been used.

Conclusion and Results

This research has focused on the force and phenomenon that in recent decades, has influenced the flow of conventional research in the field of management in the world and also in Iran. This phenomenon is the same as religion, morality and spirituality. Reflecting on this process, the authors have considered several possibilities for tending to this issue and producing massive research in this field in the West. These possibilities are: the possibility of paradigm, the need to solve society's problems, pluralism for survival, the possibility of political (religious confrontation), the possibility of awakening nature, the possibility of instrumental use, the possibility of expanding the range of concepts (gaining authority).

Implications

Based on what has been said, scholars in this field should be sensitive to the current of published research on Islamic, religious, spiritual and moral management in the country and be aware of the orientation towards the production of such works, especially regarding the possibility of fashionism; If so, the flow of knowledge within the country will not seek to solve the problem; Rather, it has used the wave created in the dominant discourse literature to justify his face. With the reduction of this possible mode, the heat of the flow of religious, spiritual and moral research in the country will also be reduced. The challenges in the social and administrative system and the body of business

should be the basis for attention to religious and spiritual research, not the possible fashionism prevailing in the field of science. The needs and problems of society such as injustice, suicide, consumerism, economic culture, divorce, etc. should be the stimulus to raise religious and spiritual issues in management, not the desire for imitation and conformity. The flow and volume of possibilities for the production of religious and spiritual works in the country, whatever the extent, it should be acknowledged that so far, less research has been considered in terms of growth and its importance at the international level, and it seems that, He did not pay attention to the importance of this issue for solving problems and was more of a function than a driver. The next decade of religious and Islamic management in the country should be focused on deep understanding of the main issues of Islamic society, the system of government and individual and social issues to follow the wave of production of works that sometimes take on the color of conventional topics and puzzles of a map It does not meet the real needs of the natives.

Keywords: Conventional Management, Religion, Ethics, Spirituality, Islamic management.

Article Type: Research Article

Cite this article: Amiri, A.N., & Banafi, M. (2024). An Analysis of the Tendency Towards the Religious and Spiritual Studies in Management in the National and International Areas. *Public Management Researches*, 17 (64), 1-40. (In Persian)

DOI:10.22111/JMR.2024.40316.5637

Received: 22 Oct. 2021

Revised: 22 Dec. 2021

Accepted: 19 Apr. 2022

© The Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

تحلیلی بر گرایش به مطالعات دینی و معنوی در رشته مدیریت در عرصه ملی و بین‌المللی

علی‌نقی امیری^۱ - مسعود بنافی^{۲*}

۱. استاد گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری، دانشگاه تهران دانشکدگان فارابی، قم، ایران.

anamiri@ut.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه حکمرانی عمومی، دانشکده حکمرانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

banafi@ut.ac.ir

چکیده

علوم انسانی متعارف، برای مدت‌های مدیدی، مفاهیم دینی و معنوی را در قلمرو خود وارد نمی‌دانست. طی دهه‌های اخیر، حجم پژوهش‌های مدیریتی که در زمینه مذهب، دین و اخلاق در جهان انجام می‌شود، افزایش قابل توجهی داشته است که نشان از تغییر در برخی جهت‌گیرهای نظری این رشته دارد. در ایران نیز، به موازات فضای بین‌الملل، تولید آثار مدیریتی با محوریت دین و اخلاق افزایش یافته است. هدف این مقاله، بررسی نسبت پژوهش‌های دینی و معنوی تولید شده در عرصه بین‌الملل در رشته مدیریت و رابطه آن با پژوهش‌های انجام شده در ایران است. آیا بین این دو جریان (جریان دانشی متعارف و جریان دانشی بومی) رابطه‌ای قابل تصور است؟ چرا مدیریت متعارف، به موضوعات دینی و معنوی جایگاه علمی و دانشی داده است؟ این پژوهش، از روش‌شناسی پیمایش کیفی برای پاسخ به سؤالات خود استفاده کرده است. جامعه آماری شامل تمامی پژوهش‌های مرتبط با این موضوع است. برای نمونه‌برداری، تنوع در انتخاب را مینا قرار داده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، از روش استدلالی و برشماری تمامی احتمالات منطقی ممکن بهره‌جسته است. بدین‌منظور، با طرح فرضیاتی، احتمالات ممکن از روند اقبال به مدیریت دینی و انتشار آثار در غرب را مطرح کرده و با طرح استدلال‌هایی، رابطه بین دو جریان متعارف و جریان بومی را بررسی می‌کند. نتایج نشان می‌دهد احتمال تغییر پارادایم، نیاز به حل مشکلات جامعه، تکثرگرایی برای بقا، احتمال سیاسی (مقابله مذهبی)، بیداری فطرت، استفاده ابزاری و کسب مرجعیت از جمله علل گرایش به افزایش آثار دینی و معنوی در غرب است. این افزایش در ایران به دلیل حل مسائل و مشکلات، تبیین مدیریت اسلامی، دلیل سیاسی و مدگرایی و تقلید است. همچنین، به نظر می‌رسد گرایش به آثار معنوی در غرب، ابزاری برای مقابله با جریان دینی اصیل و بازگشتی به همان دین فردی و سکولار است که در قالب جدید متجلی شده است.

واژه‌های کلیدی: مدیریت متعارف، دین، اخلاق، معنویت، مدیریت اسلامی.

استناد: امیری، علی‌نقی؛ بنافی، مسعود. (۱۴۰۳). تحلیلی بر گرایش به مطالعات دینی و معنوی در رشته مدیریت در عرصه ملی و

بین‌المللی، پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۱۷(۶۴)، ۱-۴۰.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۳۰ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۰/۱۰/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۲۷

DOI:10.22111/JMR.2024.40316.5637

نوع مقاله: علمی پژوهشی

حق مؤلف © نویسندگان

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

چند دهه‌ای است سیر نظریات سازمان و مدیریت، تحت تأثیر نیروی قدرتمند قرار گرفته است (Abedi Jafari Naveh Ebrahim, Hassanpour, Pirmaleki, 2017). نیرویی که پیش از این، به دلایلی، کمتر مورد اقبال جامعه علمی قرار می‌گرفت و بهره‌برداری از ظرفیت آن، مغفول بود. اما، امروزه، بهره‌گیری از این ظرفیت هم در بعد نظری (Nafis, 2016; McClure, 2016; Lounsbury et al., 2014; Chan-Serafin et al., 2013; Sutton, 2013) در کانون توجه قرار گرفته است. ظرفیتی که به نظر می‌رسد تا کنون مواجهه فعالانه و آگاهانه‌ای با آن در ادبیات پژوهشی کشور صورت نگرفته است. این نیرو یا ظرفیت، چیزی جز مباحث دینی و معنوی در مدیریت نیست.

پس از سال‌های طولانی غلبه تفکر جدایی‌دانش از ارزش و لزوم عاری بودن علوم از ارزش‌های بشری (Stufflebeam & Coryn, 2014: 22-65)، محافل دانشگاهی دنیا، شاهد بازگشت مدیریت متعارف، به دامن اندیشه‌ها و مفاهیمی است که صبغه دینی و مذهبی در آن پررنگ است. سیر صعودی این حرکت در سه دهه اخیر مشهود و ملموس بوده است. از سوی دیگر، پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در کنار ورود اندیشه‌ها و مفاهیم غربی مدیریتی و انعکاس آن در جامعه دانشگاهی کشور، دسته‌ای از پژوهش‌ها به موضوعات اخلاقی، معنوی و اسلامی در رشته مدیریت معطوف شده‌اند. افزایش تعداد مقالات، نشریات، پایان‌نامه‌ها و تحلیل محتوای دیدگاه‌های صاحب‌نظران این رشته، گواهی بر این مدعا است (Abedi Jafari, Banafi, Dastyari, 2020).

چرا مدیریت در مفهوم مدرن خود، که عمدتاً با ارزش‌ها و معنویت ستیز داشته است، در گذر زمان و به خصوص پس از دهه ۷۰ میلادی به این مفهوم بازگشت کرده است؟ (Gundolf & Filser, 2013) به طور مشابه، چرا گرایش به تولید آثار مدیریت دینی-اسلامی، اخلاقی و معنوی در ایران افزایش پیدا کرده است؟ شاید تا دو سه دهه پیش، دانشکده‌ها و بعضاً عده‌ای از صاحب‌نظران رشته مدیریت در کشور، در مقابل سیر مباحث مدیریت اسلامی ایستادگی کرده یا در برابر حرکت آن، نوعی اینرسی را از خود نشان می‌دادند و از انعکاس آن در پایان‌نامه‌ها و مقالات جلوگیری کرده و به نوعی طرح چنین

مباحثی را بر خلاف جریان کلی علم یا دانش مدیریت می‌دانستند. اما به تدریج، این مقاومت کم‌رنگ شده و تعداد آثار منتشره رو به افزایش گذاشته است. این امر تا آنجا پیش رفته است که علاوه بر همایش‌ها و سرفصل‌های درسی جدید، حتی در دوره‌های تحصیلی دکتری نیز رساله‌های با موضوعات اخلاقی، معنوی و اسلامی، به عنوان رویکردهای جدید میان‌رشته‌ای، تصویب و تدوین می‌شوند. به راستی، دلیل این تغییر چیست؟ آیا بین گرایش به آثار دینی، معنوی و اخلاقی در جریان متعارف (مدیریت غربی) و جریان مدیریت اسلامی در کشور (مدیریت بومی) رابطه‌ای قابل تصور است؟

در مجموع، دلیل افزایش رشد آثار دینی و معنوی در مدیریت در غرب می‌تواند دلایل متعددی داشته باشد. همچنین بین گرایش به آثار دینی و معنوی در غرب و در ایران می‌تواند رابطه وجود داشته باشد یا منکر وجود رابطه شد. بررسی این دلایل و وجود رابطه احتمالی در پی هم‌آیندی و هم‌زمانی رخ داده بین این دو جریان موضوعی است که سؤالات این پژوهش را شکل داده است:

- ۱- بر اساس چه شواهدی یک حرکت و پارادایم جدید (گرایش به تولید آثار دینی، معنوی و اخلاقی) در حوزه سازمان و مدیریت شکل گرفته است؟
- ۲- علت تغییر روند فعلی در غرب و در علوم متعارف مدیریت چیست؟ علل گرایش به تولید حجم قابل توجهی از آثار در زمینه مدیریت دینی و اخلاقی در عرصه بین‌المللی چیست؟
- ۳- چرایی تغییر روند یا افزایش تولید آثار مدیریت دینی و معنوی در ایران چیست؟ چرا تولید و عرضه آثار مدیریت دینی و اخلاقی در کشور روند رو به رشدی گرفته است؟
- ۴- آیا بین این دو جریان در حال تغییر در مدیریت متعارف غربی و در داخل کشور ارتباطی وجود دارد؟

این پژوهش در بخش نخست خود، با ذکر شواهدی از روند رو به رشد تولید آثار دینی، معنوی و اخلاقی و نمایه آن در پایگاه‌های علم‌سنجی دنیا، مدعای خود را به شکل واضح‌تر نشان می‌دهد. سپس با طرح احتمالات و سناریوهایی در مدیریت متعارف (غربی) و در ایران، علت گرایش به تولید چنین آثاری را بررسی کرده و در نهایت سناریوهایی را برای ارتباط احتمالی بین این دو جریان مطرح کرده و پس از تحلیل، رهنمودهایی را ارائه می‌دهد.

تاکنون در کشور، پژوهشی با این نگاه و رویکرد انجام نشده است. عمده پژوهش‌های انجام شده، معطوف به دسته‌بندی و نوع‌شناسی پژوهش‌های پیشین در کشور بوده است. پژوهش‌های خارجی مشابه نیز ناظر به رشد آثار با موضوع دین، معنویت و اخلاق بوده است. این پژوهش متمایز از پژوهش‌های داخلی و خارجی، احتمالاتی را برای افزایش گرایش به این آثار در ایران و در جهان، مطرح کرده است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مبانی و رویکردها

علم‌شناسی تا نیمه نخست سده بیستم، به طور غالب اثبات‌گرایانه (پوزیتویستی) بود. پوزیتویست‌ها، و قائل به انفکاک روشن و قاطعی میان علم و متافیزیک بودند؛ چرا که معتقد بودند گزاره‌های متافیزیکی بی‌معنا بوده و حاوی هیچ‌گونه شناختی نبوده و دارای اعتبار نیستند (Bagheri, 2002: 20-21; Benton & Craib, 2010: 38) و در بررسی پدیده‌ها، فقط باید به تبیین علل مادی و نه متافیزیکی توجه کرد (Gaeeni & Hosseinzadeh, 2012). در این نگاه، ارزش‌ها چون متغیرهای مزاحمی دیده می‌شوند (Mohammadpour, 2009: 197). البته این وضعیت تداوم نیافت و به تدریج، به دلیل اشکالاتی که بر آن وارد بود، جای خود را به رویکردهای بعدی داد (McCloskey & McCloskey, 1994; Banafi & Norouzi, 2014; Tomer, 2007; Amiri, 2001b). اندیشمندان پسااثبات‌گرا (پست پوزیتویسم)، در نیمه سده بیستم به این سو، باور اثبات‌گرایان را به چالش و نقد کشیدند و متافیزیک را بر علم اثرگذار دانستند و علم و ارزش را در هم تنیده و انفکاک‌ناپذیر دانستند. (Bagheri, 2002: 27-52). این تغییر پارادایمی (Taheri, 2003: 207-234)، زمینه را برای پرداختن به پژوهش‌های ارزش‌مدار، به خصوص در رشته مدیریت فراهم کرد (Amiri, 2001a).

جهت‌دهی و جهت‌پذیری علوم

اثرپذیری علم از ارزش‌ها

بر علوم مختلف (خصوصاً علوم انسانی) ارزش‌هایی حاکم است که آن‌ها را جهت می‌دهد (Stufflebeam & Coryn, 2014: 409). این ارزش‌ها به مثابه فلشی است که مسیر فعلی و آتی علوم را جهت می‌دهد (Mirbagheri, 2007: 66-83). تأثیرپذیری علم از ارزش‌ها

می‌تواند به شکل تأثیر در گزینش مسئله، انتخاب مفاهیم و الگوها، طرح پژوهش، انتخاب زاویه مشاهده (Bagheri, 2002: 36-44; Chalmerz, 1979: 32-50) باشد.

بر این اساس، مدیریت، چه آن را دانش فرض کنیم یا علم یا عرصه‌ای مطالعاتی، ارزش‌مدار است و نمی‌توان آن را بدون ارزش‌های نهفته در پشت آن قلمداد کرد. مدیریت در طول تاریخ خود (صرفنظر از عرصه‌های مختلفی که در آن وجود دارد)، متأثر از ارزش‌های مختلفی بوده است و جهت‌گیری‌های ارزشی مختلفی در آن طرح شده است (Danaeifard & Alvani, 2009: 16-20). گاه جنبش‌های سود و بازار و کارایی و اثربخشی، گاه توجه به اجتماع، گاه ارزش‌های عمومی، و ... هر کدام در دوره‌ای جهت‌بخش جریان کلی دانش مدیریت بوده‌اند. جریان مذهب و دین نیز از جمله جریان‌هایی است که موج جدیدی از مقالات و اندیشه‌ها را متأثر ساخته است که به نمونه‌هایی از آن اشاره خواهد شد.

اثرپذیری مدیریت از ارزش‌ها (و علوم ارزشی)

در این قسمت می‌خواهیم کمی دقیق‌تر به این موضوع نگاه کنیم. مدیریت چه تأثیری از علوم دینی و مطالعات معنوی می‌پذیرد؟ این تأثیر می‌تواند به اشکال مختلفی باشد: به لحاظ جهت‌گیری کلی، موضوعی، ادبیات‌سازی. این ابعاد در ادامه شرح داده خواهند شد.

الف. جهت‌گیری کلی

پدیده‌های اجتماعی و دانش‌هایی که در جغرافیای خاصی رشد کرده و ساخته و پرداخته می‌شوند، قطعاً از بوم و فضای کلی حاکم بر خود و محیط پیرامون خود تأثیر می‌پذیرند. از این منظر علوم مختلف، به نوعی بر یکدیگر تأثیر کلی دارند. بر این اساس، در بافتی که اندیشه و نگاه دینی حاکم باشد و طیف قابل‌توجهی از جمعیت دنیا را مسلمانان شکل می‌دهند، نظریات مدیریت چه در سطح ملی و چه سطح بین‌المللی نمی‌تواند بدون اثرپذیری از نگاه دینی باشد (Tsalikis & Lassar, 2009) و حتی اگر چنین چیزی کتمان شود، حداقل به مثابه وزنه‌ای تعادلی، مانع از طرح موضوعاتی می‌شود که به کلی با مفاهیم دینی و مذهبی بیگانه است.

ب. موضوع‌شناسی

گاه تأثیر مباحث ارزشی در مدیریت، چیزی فراتر از جهت‌دهی و جهت‌گیری کلی است. از این منظر، مباحث ارزشی، موضوعاتی را در دامن دانش مدیریت، ولو به صورت

غیرمستقیم قرار می‌دهند. در ادامه نمونه‌هایی از این موضوعات در رشته مدیریت بیان خواهد شد. طرح موضوعاتی مثل صداقت، تعهد، ایمان، اعتماد، احترام، نیازهای معنوی، تواضع، گذشت، بخشش، یکپارچگی (وحدت)، نمونه‌هایی از این موضوعات است. این تأثیر در موضوعات می‌تواند به دو شکل میان‌رشته‌ای و درون‌رشته‌ای (مثل تغییر جهت مباحث رهبری) باشد.

ج. تأثیر در ارزش‌ها

ارزش‌ها در مقایسه با دو رویکرد فوق، در سطحی عمیق‌تر و زیربنایی‌تر قرار دارد و مانایی و ماندگاری بیشتر و پایدارتری دارد. ارزش‌ها (نظیر مباحث دینی و اخلاقی) ممکن است از طریق تأثیر در نظام ارزشی مدیریت به آن جهت دهد. به عنوان مثال، گذار مدیریت از مکاتب خشن و غیرانسانی به مکاتبی که در آن انسان، جایگاه و کرامت والاتری دارد (Fry & Raadschelders, 2013: 141-179) نمونه‌ای از این تأثیر است.

مطالعات ارزش‌مدار در رشته مدیریت

آن چه مطالعات سازمان و مدیریت را در دهه‌های اخیر، متمایز می‌کند، آن است که این عرصه، متأثر از نیرویی قدرتمند دین، معنویت و اخلاق قرار گرفته که تا پیش از این، در معادلات و چشم‌اندازهای این رشته و حوزه، اهمیت چندانی بدان داده نمی‌شد. اما، اینک نشریات چندی، عناوین مشخص و صریحی را در این حیطه برای خود انتخاب کرده‌اند، دانشگاه‌ها، دپارتمان‌ها، دانشکده‌ها، دوره‌ها یا سرفصل‌هایی را به این موضوع اختصاص داده‌اند؛ کنفرانس‌ها، نشست‌ها، هم‌اندیشی‌ها و همایش‌هایی به این موضوع می‌پردازند، و حتی سرمشق‌هایی برای شرکت‌ها و مؤسسات برای پیاده‌سازی در محیط اداری یا کاری طراحی و پیاده‌سازی شده است تا از این نیرو و ظرفیت بهره‌برداری شود (Mitroff & Denton, 1999). جلوات معنویت، در عرصه‌های مختلف مطالعات سازمان و مدیریت، خود را بازنمایی کرده است. برخی نشریات سازمان و مدیریت به طور تخصصی به این موضوع می‌پردازند و نشریات برتر، از چنین مقالاتی استقبال کرده، و برای آن، جایگاه آکادمیک قائل شده‌اند. به رغم انتقادات و تردیدهایی که ناظر به این عرصه وجود دارد، «شاهد رشد روزافزون تحقیق و پژوهش در این قلمرو در میان دانشگاهیان، مشاوران و نظریه‌پردازان مدیریت و سازمان هستیم؛ تا جایی که سازمان‌های مدیریتی حرفه‌ای، همچون «آکادمی

مدیریت» و «آکادمی بین‌المللی اصول بازرگانی» مطالعه و پژوهش در این زمینه را به رسمیت شناخته‌اند» (Rastegar, 2009).

پیشینه پژوهش

در سالیان اخیر، پژوهش‌هایی در رابطه با نسبت دین، معنویت و اخلاق و مطالعات سازمان و مدیریت در جهان با تأکید بر رویکردهای روندیابی و تحلیل استنادی انجام شده است. گاندولف و فیسلر^۱ (۲۰۱۳) با تحلیل استنادی، نسبت بین پژوهش‌های حوزه مدیریت و دین را بررسی و روندیابی کرده‌اند. آن‌ها با بررسی تعدادی قابل توجهی از مقالات در گذشته، سه جریان پژوهشی اثرگذار را شناسایی کرده‌اند: بهترین اقدامات در زمینه عملکرد، دین در محیط کار و اخلاقیات فردی. همچنین آن‌ها، روند رو به رشد مطالعات دینی را در حوزه مطالعات مدیریت نشان داده‌اند.

تریسی^۲ با مطالعه مذهب در مدیریت و نظریه سازمان از طریق بررسی نشریات معتبر رشته به خصوص در آمریکای شمالی و اروپا، تلاش کرده تا جهت‌گیری‌های اصلی را در این حوزه شناسایی کند. اثر وی نشان می‌دهد مطالعات مرتبط در مذهب در برخی حوزه‌های مدیریت مانند روابط انسانی، تعداد قابل توجهی از مقالات را شکل می‌دهد، اما همچنان، برخی نشریات برتر، تحلیل نظام‌مند مطالعات دینی را مورد توجه قرار نداده‌اند. همچنین تمرکز مطالعات مذهبی، عمدتاً بر مسیحیت بوده و توجه کمتری به سایر مذاهب شده است. دیک، دانلیز و آلیان^۳ (۲۰۲۴) گرایش به مطالعات معنوی را بیشتر از مطالعات دینی در غرب دانسته‌اند و معتقدند جریان پژوهش‌های دینی و معنوی، یک تأخیر یا کندی در اثرگذاری بر رفتار سازمانی و روانشناسی سازمان دارد. آن‌ها در نمونه آماری پژوهش خود با عنوان «دین، معنویت و محیط کار: مرور و نقد»، سهم ایالات متحده آمریکا را ۱۰۰ اثر، انگلستان ۲۳ اثر و کانادا را با ۱۶ اثر نشان داده‌اند که نشان از عدد نسبتاً قابل توجه این آثار در غرب دارد. این در حالی است که تعداد آثار ایرانی در همین نمونه پژوهشی ۳ اثر در نشریات و پایگاه‌های جهانی بوده است. آن‌ها مهم‌ترین موانع در مسیر پیشرفت پژوهش‌ها

1. Gundolf & Filser

2. Tracey

3. Dik, Daniels & Alayan

در این حوزه را مفهوم‌پردازی و اندازه‌گیری سنجه‌های محوری، چالش انسجام نظری، ایجاد یکپارچگی بین سطوح چندلایه تحلیل و توصیف و جهت‌دهی و پیاده‌سازی دین و معنویت در محیط سازمانی دانسته‌اند.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از روش‌شناسی پیمایش کیفی بهره می‌گیرد. شکل غالب حاکم بر رویکردهای کیفی، استفاده از نمونه‌های هدفمند، گردآوری داده‌های تشریحی، تحلیل متن یا تصاویر، ارائه اطلاعات در قالب شکل‌ها و جداول و تفسیر شخصی یافته‌های پژوهش و نظایر آن است (Creswell, 2017: 15). اما پژوهش به طور عام، و پژوهش کیفی به طور خاص، بیش از آن که یک سیر خطی و منظم از مراحل را در بطن خود داشته باشد، متشکل از مجموعه‌ای از مراحل رفت و برگشتی، تغییر مسیر پژوهش، خلاقیت، هنرمندی و ... است (Booth, 2008: xi). پژوهش کیفی صبغه در حال ظهور دارد و جنبه‌های مختلف در آن ظهور کرده و پدیدار می‌شود. در این فرایند، پژوهش ممکن است تغییر کند؛ اصلاح شود؛ درها به روی ورود داده‌های جدید باز شود، و به ناگاه معانی جدیدی بر پژوهشگر گشوده شود (Cresswell, 2017: 248-249). طرح کلی این پژوهش، بر اساس روش‌شناسی پیمایش کیفی است و بر اساس آن، اهداف، نمونه‌برداری و جمع‌آوری داده صورت گرفته است. این نوع از پیمایش، تعداد اعضای جامعه را نمی‌شمارد؛ بلکه در پی شناسایی تنوع معنی‌دار موجود در جامعه (و نه توزیع) است (Jansen, 2010). طبق رهنمود این روش، قلمرو پژوهش، هر موضوعی، بُعدی یا پدیده‌ای می‌تواند باشد. نمونه‌برداری به شکل متنوع و بر اساس پوشش دادن تنوع تا رسیدن به اشباع ادامه دارد. جمع‌آوری داده نیز در هر سطح و شیوه‌ای می‌تواند انجام شود (Jansen, 2010). طبق این روش‌شناسی، تنوعی از نشریات، مقالات، کتب، گزارش‌ها و دیگر اسناد مرتبط (در پایگاه‌های اطلاعات علمی الکترونیک داخلی و خارجی و موتورهای جستجوی عام اینترنتی) قلمرو این پژوهش بوده‌اند و جامعه آماری این پژوهش را شکل داده‌اند. در حوزه هر کدام از آثار، نمونه‌گیری هدفمند در دسترس و رجوع به شواهد تا پوشش دادن تنوع و رسیدن به اشباع نظری ادامه داشته است. بیش از یکصد نشریه، مقاله، کتاب، گزارش، و دیگر اسناد مرتبط بررسی شده است. در بخش تجزیه و تحلیل داده‌ها، از روش استدلالی و برشماری تمامی احتمالات منطقی

ممکن استفاده شده است و در مواردی آثار، تحلیل محتوا شده و دلالت‌های حاکم بر آن‌ها استفاده شده است. هدف از این کار، فهم روند تولید دانش و رصد دستاوردهای علمی و آتیه آن در موضوع مورد پژوهش بوده است. برای اطمینان از پایایی پژوهش، نظرات خبرگان در مورد سناریوهای مطرح شده و بررسی جامعیت و مانعیت آن اخذ و اعمال شده است.

یافته‌ها

جلوه‌ها (شواهد)

در این قسمت، جلوه‌های (شواهد) گرایش به تولید آثار دینی، معنوی و اخلاقی را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

الف. بر اساس نشریات

مروری در پایگاه‌های علم‌سنجی و پایگاه‌های معتبر دنیا نشان می‌دهد که نشریات بسیاری به صورت مستقیم و غیرمستقیم، در زمینه دین، مذهب، معنویت، اخلاق و ...، به انجام مطالعات و تولید یافته‌های خود در این زمینه مشغول هستند. نشریاتی که در عنوان خود از کلمه دین یا عنوان یکی از ادیان استفاده کرده‌اند، برابر با ۳۸۱ مجله، و نشریاتی که در عنوان خود تنها از کلمه اخلاق استفاده کرده‌اند، برابر با ۹۳ مورد است. فهرست زیر، تعدادی از این موارد را نشان می‌دهد:

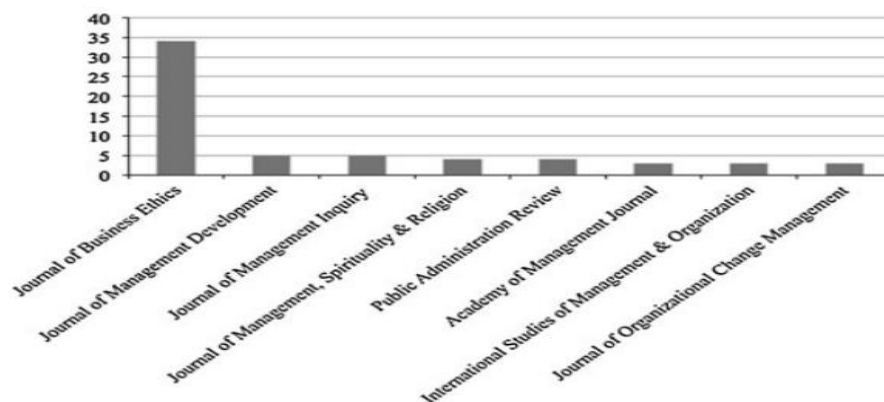
جدول شماره ۱: تعدادی از مهم‌ترین نشریات با موضوع دین و اخلاق و معنویت

کشور	ضریب SJR	نام نشریه	ردیف	کشور	ضریب SJR	نام نشریه	ردیف
United Kingdom	0.307	Religious Studies	۱۶	United States	1.059	Psychology of Religion and Spirituality	۱
United Kingdom	0.297	Implicit Religion	۱۷	United States	0.991	Sociology of Religion	۲
United Kingdom	0.285	International Review of Mission	۱۸	United States	0.861	Journal for the Scientific Study of Religion	۳
United Kingdom	0.269	Palestine Exploration Quarterly	۱۹	United States	0.566	The International Journal for the Psychology of Religion	۴
Netherlands	0.268	Journal of Reformed Theology	۲۰	United Kingdom	0.482	Journal of Contemporary Religion	۵
United States	0.262	Journal of Religion and	۲۱	Netherlands	0.467	Journal of Religion in Africa	۶

کشور	ضریب SJR	نام نشریه	ردیف	کشور	ضریب SJR	نام نشریه	ردیف
		Spirituality in Social Work					
United Kingdom	0.252	Islam and Christian-Muslim Relations	۲۲	United Kingdom	0.442	Politics and Religion	۷
United States	0.252	Journal of Early Christian Studies	۲۳	United States	0.44	Journal of Religion and Health	۸
United States	0.251	Journal of the American Academy of Religion	۲۴	United States	0.438	Journal of Biblical Literature	۹
United Kingdom	0.251	British Journal of Religious Education	۲۵	United States	0.393	Review of Religious Research	۱۰
Netherlands	0.244	Method and Theory in the Study of Religion	۲۶	United Kingdom	0.348	Journal of Moral Education	۱۱
Netherlands	0.244	Worldviews: Environment, Culture, Religion	۲۷	United Kingdom	0.339	Journal of Beliefs and Values	۱۲
United States	0.241	Journal of Religion in Europe	۲۸	Netherlands	0.336	Journal of Empirical Theology	۱۳
Netherlands	1.358	Journal of Business Ethics	۲۹	Netherlands	0.311	Archive for the Psychology of Religion	۱۴
United Kingdom	0.224	Journal of Management, Spirituality and Religion	۳۰	Norway	0.308	Nordic Journal of Religion and Society	۱۵

ب. بر اساس نشریات برتر رشته

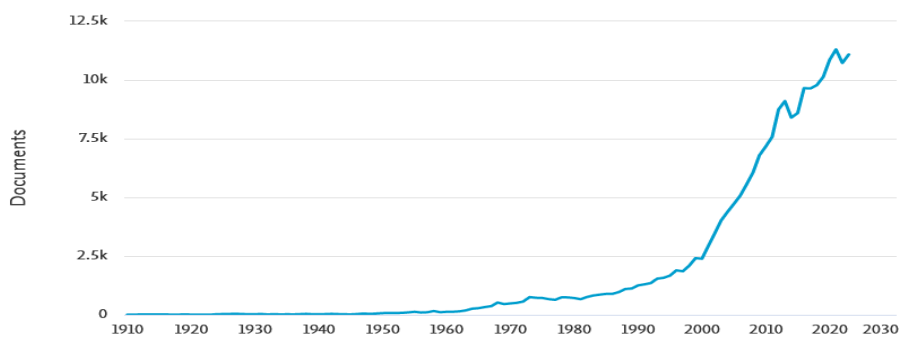
در رشته مدیریت، مقالات منتشر شده در زمینه مذهب و اخلاقیات، در بهترین و خوشنام‌ترین نشریات این حیطه، منتشر شده‌اند. اقبال نشریات معتبر به چنین موضوعاتی، حکایت از اهمیت موضوع و تغییر روند قابل تأمل در رویکرد آن‌ها دارد. شکل ۱، تعدادی از این نشریات را نشان می‌دهد. البته این شکل، تنها نشریاتی را نشان می‌دهد که سه مقاله و بیشتر را منتشر کرده‌اند (Gundolf & Filser, 2013).

شکل شماره ۱: تعدادی از نشریات مطرح جهانی در زمینه انتشار آثار دینی (Gundolf & Filser, 2013)

ج. بر اساس موضوع و روند

جستجوی معمولی با کلیدواژه مذهب^۱ در پایگاه استنادی اسکوپوس^۲ میزان اسناد و مقالات منتشره در بازه زمانی سال‌های ۱۹۱۰ تا ۲۰۲۰ را به شرح زیر نشان می‌دهد، که در سال ۲۰۲۳ میزان آمار منتشر شده نمایه‌شده در این پایگاه عدد ۱۱۰۸۷ (تنها برای کلیدواژه religion) بوده است:

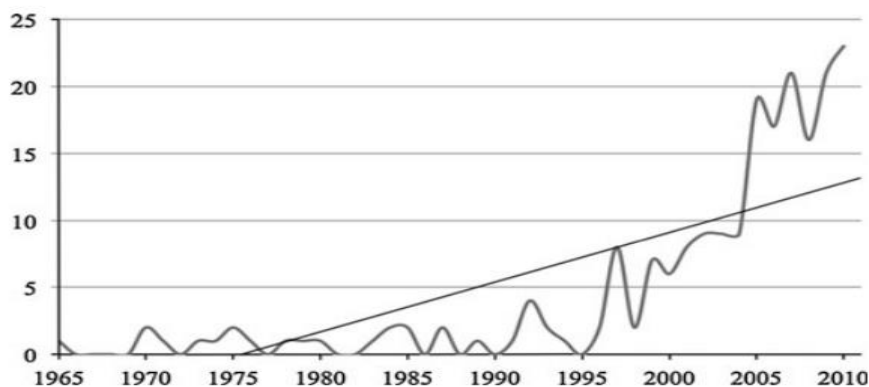

شکل شماره ۲: میزان اسناد و مقالات منتشره در پایگاه اسکوپوس برای واژه مذهب

۱. Religion
۲. Scopus

د. بر اساس موضوع و روند در مدیریت

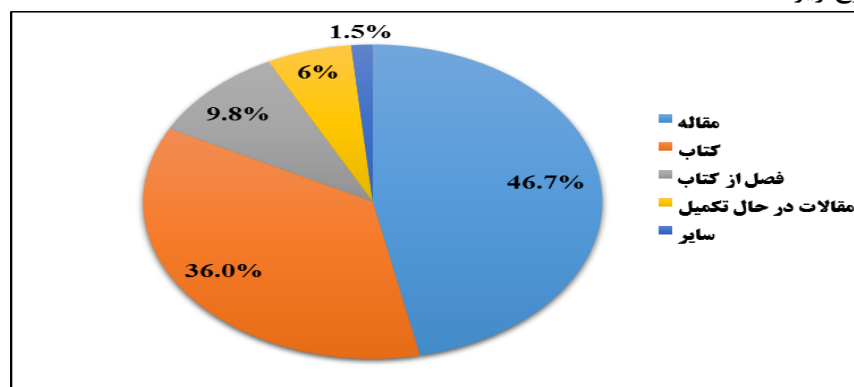
شکل ۳ میزان مقالات منتشره با موضوع مذهب در مدیریت را در سالیان اخیر نشان می‌دهند. این روند رو به رشد، حکایت از افزایش علاقه به پژوهش و توسعه این حیطه (رابطه بین مدیریت و مذهب) است. لازم به ذکر است که این آمار تنها از بررسی ۲۱۵ مقاله مربوطه استخراج شده تا روند رو به رشد نشان داده شود.

شکل شماره ۳: روند تولید آثار دینی در نشریات برتر تخصصی (Gundolf & Filser, 2013)

ه. بر اساس نسبت آثار

بر اساس پژوهش گاندولف و فیسلر (۲۰۱۳)، از بین ۷۹۶۸ اثر در زمینه مباحث دینی و معنوی در مدیریت، ۴۶٫۷ درصد از آثار، به شکل مقاله بوده‌اند. ترکیب سایر منابع منتشره، به شرح زیر است:

شکل شماره ۴: ترکیب منابع منتشره (Gundolf, K., & Filser, 2013)

و. بر اساس کتب

علاوه بر اسناد و مقالات، انتشار کتب با موضوع مذهب و اخلاق نیز در دانش مدیریت روند رو به رشدی به خود گرفته است. کن بلانچارد^۱ (۲۰۰۷، ۲۰۰۶، ۲۰۰۳) و برخی نویسندگان دیگر نظیر جنینگ و استاهلورت^۲ (۲۰۰۴)، ساندر^۳ (۲۰۱۱)، گیاکالون و جروکیویکز^۴ (۲۰۱۰)، هیک^۵ (۲۰۰۳)، مارکوئس^۶ و همکاران (۲۰۰۷)، شیوه‌های جدید مدیریت و رهبری را بر اساس آموزه‌های دینی بسط داده‌اند و کتب متعددی در این زمینه نگاشته‌اند که برخی از آن‌ها جزء پرفروشترین کتاب‌های سال بوده‌اند.

ز. بر اساس حیطه مطالعاتی

رشته مدیریت، گرایش‌های بسیار متنوعی را در عرصه دانشی خود جای داده است. حجم مطالب تولید شده در رابطه با دین و معنویت در حیطه‌ها یا گرایش‌های مختلف رشته مدیریت، رشد بسیار شگرف و قابل توجهی داشته است. در جدول زیر، تنها مصادیقی از حیطه‌های گوناگون و پژوهش‌های انجام شده در نشریات بین‌المللی در آن حیطه‌ها بیان می‌شود (از هر موضوع، تنها به تعداد اندکی از عناوین اشاره شده است):

جدول شماره ۲: نمونه‌هایی از پژوهش‌های دینی و اخلاقی در مدیریت در عرصه‌های مختلف

نویسنده	عنوان پژوهش	موضوع	عرصه
(Luthans, 2007)	Other positive constructs of Psychological capital	سرمایه روانشناختی	علوم رفتاری و روانشناختی
(Owens et al., 2013)	Expressed Humility in Organizations: Implications for Performance, Teams, and Leadership	تواضع	
(Tomlinson et al., 2014)	Disentangling the Moral Integrity Construct Values Congruence as a Moderator of the Behavioral Integrity-Citizenship Relationship	صداقت	
(Gessner, 1984)	Violence and Religous Commitment: Implications of Jim Jone's People's Temple Movement	تعهد	
(Arnold & Loughlin, 2010)	Individually considerate transformational leadership behaviour and self-sacrifice	از خود گذشتگی	

¹. Blanchard

². Jennings & Stahl-Wert

³. Sunder

⁴. Giacalone & Jurkiewicz

⁵. Hicks

⁶. Marques

نویسنده	عنوان پژوهش	موضوع	عرصه
(Schumann, 2001)	A moral principles framework for human resource management ethics	منابع انسانی	منابع انسانی
(Cordery, 2015)	Accounting history and religion: A review of studies and a research agenda	حسابداری	حسابداری
(Strhan, 2014)	Spirituality, Inc.: religion in the American workplace	تولید و عملیات	مدیریت صنعتی
(Feess, 2014)	The Impact of Religion and the Degree of Religiosity on Work Ethics: A Multilevel Analysis	کار و روابط کاری	
(Mansori, 2012)	Impact of religion affiliation and religiosity on consumer innovativeness; the evidence of Malaysia	نوآوری	
(Tsalikis, 2009)	Measuring consumer perceptions of business ethical behavior in two Muslim countries	رفتار مصرف‌کننده	مدیریت بازرگانی
(Kim et al., 2004)	The influence of religion on attitudes towards the advertising of controversial products	بازاریابی	
(Willson et al., 2013)	Tourism and spirituality: A phenomenological analysis	مدیریت جهانگردی	مدیریت جهانگردی
(Barney et al., 2015)	Exploring transcendental leadership: a conversation	رهبری	نظریه‌های مدیریت
(Miller & Ewest, 2015)	A new framework for analyzing organizational workplace religion and spirituality	نظریه سازمان	نظریه سازمان
(Afsar & Rehman, 2015)	The relationship between workplace spirituality and innovative work behavior: the mediating role of perceived person-organization fit	رفتار سازمانی	رفتار سازمانی
(Fairholm & Gronau, 2015)	Spiritual leadership in the work of public administrators	رهبری معنوی	مدیریت دولتی
(Paquier, 2015)	Buying monastic products, gift or purchase?	بازاریابی	مدیریت بازرگانی

جدول فوق، تنها نمونه‌هایی را در هر رشته یا عرصه معرفی می‌کند. دنباله‌گیری از منابعی که در بخش ارجاعات هر کدام از مقالات فوق آمده است، باب ده‌ها مقاله دیگر را در هر کدام از عرصه‌های فوق باز می‌کند.

تا این جا با ذکر شواهدی نشان داده شد که تولید آثار با موضوع دین و معنویت و اخلاق به صورت عام در تمامی رشته‌ها و به صورت خاص در رشته مدیریت، رشد چشم‌گیری داشته است. در بخش بعد احتمالاتی برای این گرایش‌ها ذکر می‌شود:

احتمالاتی برای گرایش به مدیریت دینی و معنوی در مدیریت متعارف

با توجه به مطالبی که تاکنون طرح شد و در پاسخ به سؤالاتی که در این پژوهش بیان شده، احتمالات و گزاره‌هایی را ذکر می‌کنیم. این بخش را در دو مبحث بیان می‌کنیم.

احتمالات و پاسخ‌هایی برای گرایش در غرب

به راستی علل گرایش غرب به مباحث دینی و معنوی در مدیریت چیست؟ چرا مدیریت متعارف، پس از سال‌ها مقابله با این جریان و تلاش برای به انزوا کشاندن آن، به تدریج، حتی در نشریات برتر، فضا را برای طرح و اشاعه مباحث دینی، اخلاقی و معنوی بازتر کرده است. برای پاسخ به این سؤال، گزاره‌های چندی (که حاصل تحلیل محتوای متون مختلف و استنتاج از آن‌ها و تجمیع نظرات خبرگان این حیطه بر اساس انجام گونه‌ای از روش پیمایش کیفی^۱ است) را می‌توان طرح کرد:

الف. احتمال پارادایمی: احتمال اولی که می‌توان برای این تغییر گرایش ذکر کرد، احتمال پارادایمی است. با تغییر و شیفت تدریجی پارادایمی از اثبات‌گرایی به رویکردهای بین‌الذهانی‌تر، نقش ارزش‌ها و کنش‌گران پررنگ‌تر شده است، و دیگر نگاه‌های اثبات‌گرایانه صرف، از دور خارج شده است (Danaeifard & Alvani, 2009: 17-21). بر اساس این نگاه، هنگامی که بر تعداد ناهنجاری‌ها و مشکلات پیشروی یک علم افزوده می‌شود، نوعی بحران پدید می‌آید و جامعه علمی ناگزیر می‌شود مفروضاتش را مورد بازبینی قرار دهد و در جستجوی جانشین‌های دیگر برآید و جای خود را به پارادایم‌های تازه‌ای دهد که پیش‌فرض‌های مسلط را به چالش بخواند (Barbour, 1997; Amiri, 2001b). بر اساس این احتمال، مشکلات نگاه پارادایم اثبات‌گرایانه علم مدیریت به مسائل مُحدثه، و ناتوانی آن در پاسخ به مشکلات، باعث شده است تا بحران پارادایمی اتفاق بیفتد و پارادایم‌هایی مطرح شوند که به مسائل ارزشی و دینی میدان می‌دهند.

ب. نیاز به حل مشکلات جامعه: از جمله دلایل دیگری که قابلیت طرح به عنوان یک احتمال را دارا است، حل مشکلات جامعه از طریق روی آوردن به دستورالعمل‌ها و رهنمودهای ادیان، به امید کارآمدی بالقوه‌ای است که در بطن و متن اندیشه ادیان آسمانی وجود دارد. به دلیل بحران‌هایی که دست و پاگیر جوامع مدرن شده است (Azizi, 2005: 17-120; Guénon, 2001)، نظیر بحران خانواده، و پاسخگو نبودن تفکر مادی، مدیریت متعارف، از اندیشه دینی و معنوی راه‌حلی را برای حل بحران‌های جوامع غربی جستجو می‌کند. از آن جایی که تفکر لیبرال دموکراسی در غرب، با عمده قرائت‌های برآمده از

^۱. Qualitative Survey

معنویت و تفکر دینی سازگاری دارد و خود را با آن همراه می‌کند، این احتمال وجود دارد که برای حل پاره‌ای از مشکلات خود، به معارف دینی و معنوی روی بیاورد.

ج. تکثرگرایی برای بقا: حفظ قدرت در عرصه علمی و سیاسی اهمیت بالایی برای عمده نظام‌های دنیا دارد و مستلزم ایجاد ظرفیت برای جذب همه گروه‌ها به منظور تثبیت جایگاه قدرت است. از این منظر، نظام‌های علمی برای بقا و دوام در عرصه قدرت، تلاش دارند وجهه‌ای مناسب از خود نشان دهند (Kheiri & Abbasalizadeh, 2008) و تکثرگرا باشند. هویت مدرن تمدن غرب، قرین با نفی دین و الاهیاتی است که توسط کلیسا عرضه شده است، و معنویت را سالیان سال کنار زده و ساحت علوم را به علوم عینی تقلیل داده بود. اما با تغییر فضا و بازگشت مجدد به دین و مذهب، این تمدن در حال بازآرایی چهره‌ای است که طی سده‌های اخیر از خود به نمایش گذاشته است، تا بتواند در عرصه علم و قدرت علمی باقی بماند و شائبه بی‌توجهی به بخش مهمی از مطالعات و جریانات جهان بر آن وارد نباشد. بر اساس این نگاه، با فراگیر شدن موج معنویت‌خواهی و رشد جریان‌های معنویت‌گرا، و افزایش نقش‌آفرینی مذاهب و پیروان آن‌ها در عرصه بین‌المللی، این تمدن و عرصه‌های علمی مختلف آن، به شکل فعال یا منفعلانه به این جریان بازگشت کرده است تا از این جریان عقب نمانده و بتواند خود را سردمدار نشان دهد. این دلیل، حداقل از باب یک احتمال، قابل طرح است.

د. احتمال سیاسی (مقابله مذهبی): یکی از احتمالات دیگر، مواجهه با جریانات، گروه‌ها و انقلاب‌هایی است که در سرتاسر دنیا اتفاق می‌افتند. به خصوص وقتی این جریان‌ها، صبغه معنویت‌خواهی و بازگشت به دین داشته باشند و بر اساس آن بخواهند یک جریان فکری ایجاد کرده و به افکار عمومی جهت دهند. برخی در این زمینه به انقلاب اسلامی ایران اشاره می‌کنند. پس از این رخداد، جریان تازه‌ای از معنویت‌خواهی و بازگشت به دین، در دنیا آغاز شد (Sharifzadeh, 2010). طبعاً جریان رقیب، باید نسبت به این جریان از خود واکنش نشان دهد، و نمی‌تواند نسبت به موضوع مهمی همچون دین و مذهب، بی‌تفاوت، ساکت و بدون عکس‌العمل باقی بماند (به خصوص آن که شکل‌گیری تمدن حاکم، بر نفی دین و معنویت استوار بود). این واکنش یا به شکل همگامی قابل‌تصور است (یعنی عرضه معنویت موازی و ایجاد ظرفیت آن در خود) یا دفع آن. طرح مسائل دینی و معنوی،

واکنشی از سنخ عرضه معنویت موازی و ایجاد ظرفیت معنوی در درون خود است، که بر اساس آن، انحصار در طرح معنویت از سوی جریان رقیب، شکسته می‌شود و برای خود، نقش تعریف می‌شود. در این احتمال، غرب، معنویت را به عنوان جایگزینی برای نیاز به معنویت اصیل و نیاز به دین به کار می‌گیرد. در واقع این اقدام، برای مقابله با سایر مذاهب و ادیان است، تا مانع از ورود آن‌ها به عرصه اجتماع و به ساحت علم شود. به طور خلاصه، این احتمال یعنی طرح مذهب علیه مذهب و معرفی نوعی مذهب ساختگی و عرفان کاذب، تا به شکل آگاهانه با نیاز به دین و مفاهیم دینی مقابله کرده و خود را جایگزین آن معرفی کند.

در این احتمال، رشد تعداد دپارتمان‌های دین‌شناسی، انجام مطالعات و پروژه‌های علمی با محوریت دین و معنویت، برگزاری کنفرانس‌ها، نشست‌ها، هم‌اندیشی‌ها، افزایش تعداد بورسیه‌ها و اعطای کمک‌های تحصیلی در زمینه‌های مربوط به ادیان و مذاهب و خصوصاً دین اسلام، برای شناخت ابعاد جریان‌های اسلام‌گرا و معنویت‌گرا به منظور مقابله یا گونه‌ای از مصاف تمدنی مدرن با این جریانات دانسته می‌شود. این دلیل هر چند ممکن است با مخالفت‌هایی روبرو باشد، ولی لااقل می‌توان آن را به عنوان یک احتمال و فرضیه مهم مطرح کرد.

هـ احتمال بیداری فطرت: احتمال دیگری که توسط برخی نویسندگان مطرح شده است، به بن بست رسیدن رویکردهای عاری از دین و معنویت است. بر این اساس، نوعی بیداری و احساس نیاز به دین و معنویت را احساس کرده است (Mazaheri Seif, 2009). ممکن است این رویکرد راه حل قطعی به مسائل نداشته باشد؛ ولی، طرح انبوهی آن نشان از احساس مشکلی دارد که صرف طبیعت یا گزینه انسان پاسخگوی آن نیست و نیاز به کشش‌های عالی‌تر است (Motahhari, 2013: 29-34). به عنوان نمونه بلانچارد در کتاب خود، شواهدی را از رهبری خاضعانه بیان می‌کند یا تأکید وی بر سبک رهبری عیسی مسیح، اتفاقی و خالی از وجه نیست. شواهدی که از رهبری حضرت عیسی بیان می‌کند، قویاً منطبق بر واقعیت‌هایی است که در احادیث به آن اشاره شده است که در بیان و اندیشه عده‌ای از اندیشمندان غربی خود را نشان داده است و در شمار کشش‌های عالی‌تر فطری قابل طرح است. گذر از ظواهر مادی، و توجه به کشش‌های فراتر در کتب مربوط، قابل رهگیری است.

به عنوان مثال، در کتاب هرم معکوس داریم «چنانچه هدف‌هایتان الهی باشد، به امکانات مادی نیز دست می‌یابید و چنانچه هدف‌هایتان مادی باشد به هیچکدام دست نخواهید یافت» (Blanchard, 2003:81)، «رهبری خاضعانه بدون رابطه با خداوند ممکن است به کنار نهادن خداوند از متن زندگی منجر شود» (Blanchard, 2003: 172). «خداوند می‌تواند انگیزه‌ها، اندیشه‌ها و رفتار و عملکرد رهبری مرا طبق الگوی رهبری خاضعانه حضرت عیسی علیه‌السلام متحول سازد» (Blanchard, 2003: 174).

و. احتمال استفاده ابزاری: احتمال بعدی برای تبیین این حرکت، آن است که روی آوردن به مدیریت دینی و معنوی، منافع مادی جوامع علمی و سیاسی غرب را تأمین می‌کند و از این منظر، مفاهیم و نهادهای دینی و اخلاقی به همان مقدار دارای اهمیتند که سایر مفاهیم. مهم آن است که کدام ابزار در یک موقعیت خاص کاربرد و برش بیشتری دارد تا بتوان از آن بهره‌برداری بهتری کرد. از این منظر، مفاهیم و معارف دینی و معنوی، تنها ابزاری برای نیل به هدف‌ها و جذب مخاطبان و مشتریان و تأمین اغراض مادی بیشتر است. واکنش به تقاضا و نیازهای خاص مسلمانان در جوامع غیرمذهبی (Tsalikis & Seaton, 2007a,b) و مباحث بانکداری اسلامی در انگلستان در واکنش به افزایش جمعیت مسلمانان (Ainley, Mashayekhi, Hicks, Rahman, & Ravalia, 2007) می‌تواند به عنوان نمونه‌ای از این موارد مطرح شود.

ز. احتمال توسعه دامنه مفاهیم (کسب مرجعیت): برای توسعه و غنابخشیدن به دایره مفاهیم موجود در جامعه علمی غرب و تنوع‌بخشی به آن‌ها، بهره‌گیری از مباحث برآمده از دین می‌تواند راهگشا باشد. بر این اساس، جریان علمی مدیریت متعارف (غربی)، برای تعریف موضوعات و مفاهیم جدید، از آثار و اندیشه ادیان بهره می‌گیرد. طرح موضوعات جدید و نو در بافت مدیریت غربی، نظیر سخاوت، صداقت، خضوع مثال‌هایی در این زمینه است. اصولاً خاستگاه بسیاری از کلمات مهم و کلیدی در زبان‌های مختلف، خاستگاه دینی است (Danaeifard & Banafi: 2013). بر این اساس، طرح این مطلب بعید نیست که مدیریت جریان غالب، خود را در آینده «طلایه‌دار و مرجع موضوعات دینی بداند و دانش‌پژوهان را بی‌نیاز از مراجعه به متون دینی و عتیق بداند». بر اساس این نگاه، جریان مدیریت متعارف غرب، به برکشی موضوعات و حقایق دینی از دل متون و اندیشه‌های ادیان

و مذاهب می‌پردازد و با رنگ و لعاب بخشیدن به آن، و طرح آن با ظاهری جذاب و علمی، به عنوان محصول و خروجی معتبر و قابل قبول، آن را به جامعه علمی عرضه می‌کند تا برای خود مرجعیت ایجاد کند.

پس از طرح انگاره‌های فوق، در ادامه احتمالاتی برای گرایش به تولید آثار دینی و معنوی در کشور مطرح می‌شود.

پاسخ‌ها و احتمالاتی برای گرایش در ایران

افزایش تعداد نشریات، مقالات، پایان‌نامه‌ها، نشست‌ها و کنفرانس‌ها، مؤسسات، رشته‌ها و ... در زمینه مدیریت اسلامی در کشور امری محسوس است (Abedi Jafari et al., 2020). در این زمینه سؤالاتی قابل طرح است. دلیل افزایش تولید این آثار و گرایش به آثار دینی و معنوی در کشور چیست؟ دلیل افزایش نشریات، خصوصاً نشریات میان‌رشته‌ای که پیوند بین مسائل دینی و علوم متعارف از جمله مدیریت را در دستور کار و اولویت خود قرار داده‌اند چیست؟ چرا دانش‌پژوهان و دست‌اندرکاران علمی و اجرایی کشور، برای مدیریت دینی و معنوی، وقت، بودجه، و توجه زیادی قائل شده‌اند؛ در حالی که مدیریت متعارف در حال تولید آن با چنین سرعت باورنکردنی است؟ برای چرایی این گرایش و روند افزایشی در زمینه مطالعات مدیریت اسلامی در کشور، احتمالات چندی را می‌توان مطرح کرد:

الف. الهام از مدیریت اسلامی برای حل مسائل و مشکلات: بر اساس این نگاه، مدیریت متعارف غربی، از عهده حل مشکلات جامعه بر نمی‌آید و تجویزهای برآمده از آن، به تنهایی توان حل مشکلات را نداشته و ناقص است. به بیان دیگر، مدیریت متعارف مشکلات را حل نمی‌کند، بلکه از خرده‌نظامی، به خرده نظام دیگر منتقل می‌کند. به عنوان نمونه، توسعه تضاد و شکاف طبقاتی را به دنبال خواهد داشت و خرده‌نظام‌هایی همچون خانواده را دچار فروپاشی می‌کند (Fayyaz, 2009: 11-17; Rafipoor, 2012). در مقابل این جریان، نیاز به مدیریت بر اساس آموزه‌های الهی، دینی و معنوی است. برای این احتمال، دو نگاه غالب وجود دارد:

الف-۱: جایگزینی کامل: برای جبران این نقص، عده‌ای قائلند که نظام و نسخه‌ای از مدیریت بومی و اسلامی باید به طور کلی، جایگزین مدل غربی شود (Golshani, 2010; Mousavian, 2011). بر اساس این احتمال، مدیریت دینی باید به شکل یک نظام کامل و

مستقل از مدیریت متعارف توسعه یابد. درست است که اشتراکاتی بین این دو نظام وجود دارد، ولی بین آن دو، تمایزات جدی نیز وجود دارد. بر این مبنا، هر مفهوم، جز در دستگاه فکری اسلامی و بومی، و در ارتباط با سایر مفاهیم و بنیان‌های فکری اسلامی، به صورت مناسب قابل فهم نیست. به عقیده طرفداران این رویکرد، اصولاً ظرفیتی در مفاهیم دینی و اسلامی وجود دارد که بر سایر مفاهیم مستولی شده و آن‌ها را جهت می‌دهد. به عنوان مثال مفهوم توحید، بسیاری از مفاهیم دیگر را سازماندهی کرده و جهت می‌دهد. به همین نسبت، مفهومی نظیر حجاب، تنها در بافت و نسبت با سایر مفاهیم قابل پذیرش و فهم است و در نسبت با آن‌ها معنا و مفهوم یافته و درک درستی از آن حاصل می‌شود. بنابراین، افزایش تولید آثار مدیریت دینی و اسلامی، برای ایجاد نظامی مستقل و در تعامل با سایر مفاهیم دینی، ضروری است.

الف-۲. نقش مکمل برای مدیریت متعارف: عده‌ای دیگر قائلند که مدیریت دولتی اسلامی (دینی) رهنمودهایی برای تکمیل یا اصلاح نظام مدیریت غربی دارد (Kalantari; 1999; Danaeifard: 2008:117) و می‌تواند در کنار مدیریت غربی، برای حل مسائل یا اصلاح آن‌ها به خدمت گرفته شود.

ب. ترویج مدیریت اسلامی و تربیت دانش‌پژوهان و مدیران: عده‌ای بر این باورند که تا کنون دانش مدیریت اسلامی، به خوبی مدون نشده است و چپستی آن، بر اساس مسائل موجود جامعه، بهره‌گیری از دستاوردهای علوم تجربی و متکی بر مفاهیم اسلام نیازمند مفهوم‌پردازی (Mahdavi Kani, 2014: 33) و تولید انبوهی آن است تا از رهگذر آن، دانشجویان و دانش‌پژوهان کشور، که قرار است سکان اداره کشور را بر عهده داشته باشند، با بهره‌گیری از این ادبیات، به اداره و مدیریت اسلامی، تربیت شده و اصول آن را در کشور پیاده کنند (Mesbah Yazdi, 2012, Mesbah Yazdi, 2014: 93-100). بنابراین، باید مدیریت اسلامی، بیش از پیش تقویت و تولید شود.

ج. دلیل سیاسی: هر نظامی، برای حفظ هویت خود نیازمند تولید نرم‌افزار خاص خود، و علوم انسانی بازتولیدکننده خویش است. در این احتمال، دلیل رشد تولید آثار مدیریت دینی و معنوی در کشور، حفظ هویت مستقل نظام اسلامی در برابر نظام مدیریت جهانی، و تلاش برای بازتولید حکومت اسلامی و بعضاً مقابله با موج ترویج معنویت غربی است تا به

عنوان عنصر هویت‌بخش، ضامن تمایزبخشی نظام اداره کشور، با سایر نظام‌های حاکم بر دنیا باشد.

د. مُدگرایی و تقلید: انتقال آموزه‌های کشورهای مختلف، و بهره‌گیری از آن، که در دانش خط‌مشی‌گذاری از آن به عنوان «درس‌آموزی» یاد می‌شود، امری ممدوح است (Rose, 2010: 11-52). از سوی دیگر، تقلید و مدگرایی صرف توسط حکومت‌ها، که به انگیزه‌های مختلف صورت می‌پذیرد، کنش انفعالی مذمومی است (Amiri et al., 2010). در این حالت، معمولاً حکومت‌ها یا سازمان‌ها بنا به انگیزه‌هایی، به شکلی منفعلانه، الگوهای در ظاهر برتر را کپی، تقلید کرده یا طی سازوکارهایی خود را ملزم به تبعیت از آن می‌دانند تا به دنبال واکنشی هم‌نوا، به پیشرفت موردنظر خود دست یابند. در این رویکرد بیش از آن که به نیازهای داخلی و اصیل خود حکومت یا سازمان توجه شود، به تقلید، هم‌نواپی و تبعیت از الگوهای در ظاهر برتر توجه می‌شود (Rose, 2010: 80-85).

پدیده مُدگرایی (یا هوس زودگذر)^۱ در مدیریت موضوع تازه‌ای نیست. این پدیده ابتدا از اواخر دهه ۸۰ و اوایل دهه ۹۰ میلادی، شروع شد و در سال ۱۹۹۱ توسط پاسکال^۲ مطرح شد. تا پیش از این زمان، مفاهیم و ایده‌های کمتری در دانش مدیریت طرح می‌شد ولی بعد از آن، دنیا شاهد انفجاری در کتب و مقالات، و مطالب ژورنالیستی^۳ است که آخرین و مهمترین پیشرفت‌های سازمانی را یکی پس از دیگری مطرح می‌کردند (Bexell, Olofsson, 2005). به عنوان مثال می‌توان از مفاهیمی نظیر غنی‌سازی شغلی، چرخه‌های کیفیت (QC)، مهندسی مجدد فرآیند کسب و کار (BPR)، مدیریت کیفیت جامع (TQM)، طوفان فکری، عجین شدن با شغل، مدیریت بر مبنای هدف (MBO)، مدیریت استعداد، مدیر یک دقیقه‌ای، تعالی، زنجیره ارزش، مدیریت ماتریسی و ده‌ها موضوع دیگر نام برد (Collins, 2012: 312-314). سیر طرح مباحث نیز به گونه‌ای است که گاه تنها تغییر اندکی در مفاهیم داده می‌شود، و سپس برای آن بازاریابی می‌شود؛ به عنوان مثال، امروز تندرستی (wellbeing) است و فردا رفاه (Welfare)، امروز دورکاری (Remote working) است و فردا کار از راه دور (Teleworking) و ... (Sparrow, 2008).

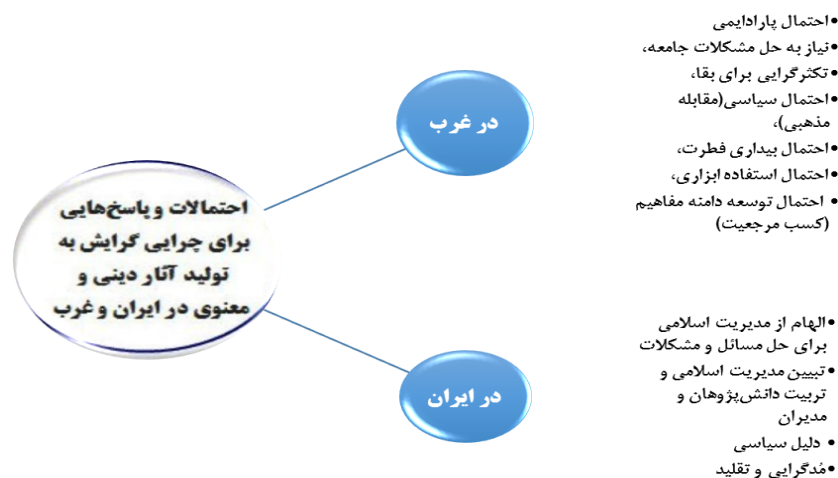
¹. Fads & Fashions

². Pascale

³. Harvard Business Review, Fortune and Business Week

مُد‌های مدیریتی معمولاً عمر کوتاهی دارند و در دوره‌ای شدیداً در کانون توجه و حمایت قرار دارند. این مُد‌ها همانند مدل‌ها و سبک‌های لباس و پوشش، دائماً عوض می‌شوند، دوره‌هایی مطرح شده، و دوره‌ای به کما می‌روند (Furnham, 2015). پدیده مُدگرایی، پدیده‌ای سریع است و جریان آن، حالت زنگوله‌ای مانند دارد که در دوره‌ای رشد کرده و پس از دوره‌ای رو به افول می‌گذارد (Abrahamson, 1996).

بر اساس آن چه که این احتمال مطرح می‌کند، افزایش تولید آثار مدیریت دینی و معنوی در کشور، بیش از آن که رویکردی فعالانه باشد، واکنشی به افزایش آثار دینی و معنوی در جوامع و پایگاه‌های علمی دنیا است. در این حالت، روی آوردن به مدیریت اسلامی و اخلاق در مدیریت، در مقالات، پایان‌نامه‌ها، کتب و طراحی بخشی از سرفصل‌های دوره‌های دانشگاهی، گونه‌ای از مُدگرایی و تقلید از نظام علمی متعارف در دنیا است که گاه تغییراتی در عنوان یا تعدادی از سرفصل‌ها، ایجاد شده است. به بیان دیگر، چون پرداختن به مدیریت دینی، و اخلاق حرفه‌ای در مدیریت، بعضاً در مقاطع عالی تحصیلی در عمده دانشگاه‌های دنیا مُد شده و تب آن فراگیر شده است، اقبال به مدیریت اسلامی و مدیریت دینی و اخلاقی در کشور، نیز تابع همین جریان است و به نوعی، مُدگرایی است و نه برخاسته از نیازهای واقعی جامعه. توجه شود که در این جا، صرفاً در مقام بیان یک احتمال هستیم و قصدی بر قضاوت وجود ندارد؛ یعنی آن که آیا این افزایش آثار نمی‌تواند گونه‌ای از تقلید و مُدگرایی علمی باشد؟

شکل شماره ۵: احتمالات و پاسخ‌هایی برای جرایم گرایش به تولید آثار دینی و معنوی در ایران و غرب

احتمالات ناظر به وجود رابطه بین جریان مدیریت دینی و معنوی در غرب و در ایران
در ادامه، احتمال وجود رابطه بین این دو جریان بررسی می‌شود. برای اطمینان از وجود رابطه و همچنین جامعیت و مانعیت، با استفاده از پیمایش کیفی، نظرات خبرگان نیز اخذ و لحاظ شده است.

مقایسه این دو جریان (غرب و ایران)، و همزمانی رشد آثار دینی و معنوی در این سطح نسبتاً وسیع، سؤالاتی را در این زمینه ایجاد می‌کند. سؤال این است که دلیل درگیر شدن هزاران پژوهشگر، دانش‌پژوه و صاحب‌نظر با زمینه‌های تخصصی متفاوت، و افزایش تولید آثار دینی و معنوی در غرب و در ایران چیست؟ آیا این همزمانی اتفاقی است یا رابطه‌ای بین آن‌ها برقرار است؟ به شکل آگاهانه است یا غیرآگاهانه؟ برای پاسخ به این سؤالات دو احتمال را می‌توان در نظر گرفت:

الف. عدم وجود رابطه: بر اساس این احتمال هیچ رابطه‌ای بین جریان مدیریت دینی و معنوی در ایران و غرب وجود ندارد. با توجه به وجود شواهد و قرائنی که پیش از این، به برخی از آن‌ها اشاره کردیم، این احتمال، احتمالی بسیار ضعیف به نظر می‌رسد.

ب. وجود رابطه: وجود رابطه را نیز می‌توان در قالب طیفی از رابطه ضعیف تا قوی در نظر گرفت. در حالت ضعیف، احتمال بیداری فطرت و احتمال استفاده ابزاری قوت می‌گیرد. اگر این احتمال را قدری قویتر در نظر بگیریم، آن گاه می‌توان گفت مشابه مدهای بازاری و علمی، روی آوردن به تولید آثار دینی و معنوی، به خصوص در داخل کشور، گونه‌ای از مُد است. اگر روزی گونه خاصی از پوشاک یا مدل مو در بازار مُد می‌شود؛ یا اگر روزی طرح مسائلی همچون سرمایه روانشناختی و تکنیک‌های مدیریت کیفیت در صدر برنامه‌های درسی و پژوهشی قرار می‌گیرد، روی آوردن به مباحث دینی، معنوی و اخلاقی و تنظیم سرفصل‌های درسی و جریان پژوهش بر مدار آن، می‌تواند گونه‌ای از یک مُد باشد.

شاهد این گمانه، مباحث اصیل دینی و اخلاقی است که پس از انعکاس در منابع متعارف، وارد سرفصل‌های درسی و همچنین جهت‌دهی مقالات این حوزه در کشور شده‌اند. عناوین و موضوعات دینی، اخلاقی و معنوی در کتب و پایان‌نامه‌ها، در طراحی دروس و برخی سرفصل‌های رشته مدیریت به خوبی قابل ردیابی است. شاید اگر در مدیریت متعارف مطرح نمی‌شدند، انعکاسی در دروس تخصصی رشته مدیریت و برخی مقالات اخلاقی-دینی نشریات مدیریتی کشور نمی‌داشت. در این زمینه شاید بتوان از دروسی همچون «اخلاق حرفه‌ای در مدیریت با رویکرد اسلامی»، «اخلاق و احکام کسب و کار»، «اخلاق حرفه‌ای» و «مدیریت مسائل عمومی» (در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری)، به عنوان نمونه‌هایی یاد کرد. ذیل این دروس سرفصل‌هایی نظیر «پیوند کسب و کار با اخلاق و مدیریت»، «مسائل اخلاقی در ارتباطات انسانی و رفتار سازمانی»، «اصول اخلاقی مدیران و کارکنان»، «اصول ارزش‌های اخلاقی حاکم بر مدیریت کسب و کار»، «مسئولیت‌های اخلاقی در وظایف و نقش‌های مدیریتی»، «مسئولیت‌های اخلاقی در تجارت داخلی و خارجی»، «مسائل اخلاقی در تبلیغات تجاری»، «مسائل اخلاقی در کسب رضایتمندی مشتریان»، «مسائل اخلاقی در رقابت بین کسب و کارها»، «مسائل اخلاقی و جرائم سازمان‌یافته تجاری»، «مسائل اخلاقی در رقابت سازمان‌ها»، «مسائل اخلاقی در مذاکرات تجاری»، «مسائل اخلاقی شرکت‌های تجاری» و ... طراحی شده است که از طرفی، هر چند حرکتی بسیار خوب و قابل تقدیر است ولی گمانه‌هایی را برای تقلید، هم‌نوایی و همراهی با یک مُد علمی ایجاد می‌کند که از باب یک احتمال مطرح شد.

بحث و نتیجه گیری

این پژوهش، توجه خود را معطوف به نیرو و پدیده‌ای کرده است که طی دهه‌های اخیر، بر جریان پژوهش‌های متعارف در رشته مدیریت در جهان و همچنین در ایران، اثرگذار بوده است. این پدیده همان دین، اخلاق و معنویت است. نویسندگان با تأمل در این فرآیند، احتمالات چندی را برای گرایش به این موضوع و تولید پژوهش‌های انبوهی این حیطه در غرب احصا کرده‌اند. این احتمالات عبارتند از: احتمال پارادایمی، نیاز به حل مشکلات جامعه، تکثرگرایی برای بقا، احتمال سیاسی (مقابله مذهبی)، احتمال بیداری فطرت، احتمال استفاده ابزاری، احتمال توسعه دامنه مفاهیم (کسب مرجعیت). سپس، با تأمل در وضعیت پژوهش‌های دینی، معنوی و اخلاقی در رشته مدیریت، دلایل و احتمالاتی را برای افزایش تولید آثار معنوی در کشور برشمرده‌اند که عبارتند از: الهام از مدیریت اسلامی برای حل مسائل و مشکلات، تبیین مدیریت اسلامی و تربیت دانش‌پژوهان و مدیران، دلیل سیاسی، مُدگرایی و تقلید. در انتها نیز دو احتمال را برای این همزمانی و اقتران برشمرده است: عدم وجود رابطه و وجود رابطه. یافته‌های این پژوهش مبنی بر گرایش به تولید آثار دینی، معنوی و اخلاقی در مدیریت همراستا با پژوهش‌های گاندولف و فیسلر (۲۰۱۳) و تریسی^۱ (۲۰۱۲) است که با شواهدی، روند افزایشی تولید آثار را نتیجه گرفته‌اند.

جمع‌بندی از بررسی احتمالات

از بین احتمالات موجود، آن چه به نظر نویسندگان احتمال قویتری برای گرایش غرب به دین و معنویت در مباحث علمی رشته مدیریت است، احتمال سیاسی (مقابله مذهبی) و تکثرگرایی برای بقا است. اگر چه هر کدام از احتمالات دیگر نیز در پاره‌ای از پژوهش‌ها مصداق و وزن دارند، ولی احتمال سیاسی (مقابله مذهبی) و تکثرگرایی برای بقا احتمال قویتری برای این موضوع است. توضیح آن که در حدود سده ۱۵ میلادی، اتفاق بزرگی در اروپا فراگیر شد که به «رنسانس» شهره است و آغازگر دورانی از انقلاب علمی، اصلاحات مذهبی، و تغییرات هنری در اروپا است که دوران الهام‌گیری از میراث روم و یونان و کنارگذاشتن حاکمیت دین و مذهب در مناسبات آن روز جامعه اروپا بود. پس از آن دین و معنویت حداکثر به حوزه فردی تقلیل داده شد و سکولاریسم حاکم شد. عقیده‌ای که در

^۱. Tracey

بسیاری از حوزه‌های معرفتی علوم نیز متجلی شد. با شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران و قرار گرفتن دین در عرصه حکومتداری و همچنین جریان معنویت‌خواهی همراه آن، توجه به چیستی و ماهیت انقلاب اسلامی ایران در سرتاسر دنیا جلب شد. مباحث دینی و معنوی که تا پیش از این، عمدتاً در حوزه فردی مورد توجه بود و جایگاه چندانی در مباحث معرفتی نداشت، به یکباره در سطحی گسترده مطرح شد. بسیاری از دپارتمان‌ها و مجامع دانش‌پژوهی دنیا، توجه ویژه‌ای به چیستی دین و معنویت کردند. تعداد مقالات و کتب منتشر شده (همان‌گونه که در شکل شماره ۲ ابتدای مقاله هم نشان داده شده) از حدود سال ۱۹۷۹، یعنی وقوع انقلاب اسلامی ایران، رشد چشمگیری پیدا کردند.

با شکل‌گیری موج جدید معنویت‌خواهی در جهان، غرب مدرن نیز، هم برای بقا و هم برای مقابله، به عرضه نسخه‌ای از معنویت و مباحث دینی روی آورده، تا اولاً مانع از فراگیر شدن جریان دینی و معنویت اصیل (که توسط ادیان الهی عرضه می‌شود) شود. یعنی به جای دین و معنویت‌های دینی، معنویت‌های غیردینی در ظاهر آرامش‌بخش را جایگزین کرده که امروزه به وفور، نسخه‌های این دسته از کتاب‌ها در بازار در دسترس است و عناوین متعددی از آن نیز در رشته مدیریت ترجمه شده است. این شکل از معنویت‌گرایی، همچنان مبتنی بر فلسفه اصالت لذت و نفی دین است. غرب مدرن، با باز کردن فضایی برای معنویت‌گرایی (که تا پیش از این، آن را کنار گذاشته بود) و ارائه نسخه‌ای بدیل، زمینه‌ای برای بقای خود را تدارک دیده است. این جریان معنویت‌گرا، دین و معنویت را امری شخصی می‌کند و آن را از حوزه اجتماع به حوزه شخصی افراد تقلیل می‌دهد. اخلاق متکی بر دین را نیز به حوزه اخلاق حرفه‌ای و اخلاق معنویت‌گرای فردی کاهش می‌دهد. ثانیاً با جریان رقیب (یعنی انقلاب اسلامی ایران)، که منادی بازگرداندن دین، عدالت و معنویت به همه عرصه‌های معرفتی و زندگی و خارج کردن آن از حوزه فردی است، مقابله می‌کند تا مانع از ایجاد انحصار و قرار گرفتن در محور حرکت‌های دینی شود. از این جهت، احتمال سیاسی (مقابله مذهبی) نیز حائز اهمیت است.

رهنمودها

بر اساس آن چه بیان شد دانش‌پژوهان این رشته، باید نسبت به جریان پژوهش‌های منتشره مدیریت اسلامی، دینی، معنوی و اخلاقی در کشور حساس بوده و نسبت به

جهت‌گیری فراروی تولید چنین آثاری آگاهانه عمل کنند، به خصوص در مورد احتمال مُدگرایی؛ که اگر چنین باشد، جریان دانشی موجود در داخل کشور، در پی حل کردن مشکل نخواهد رفت؛ بلکه از موج ایجاد شده در ادبیات گفتمانی حاکم استفاده کرده تا چهره خود را موجه جلوه دهد. با فروکش کردن این مُد احتمالی، از حرارت جریان پژوهش‌های دینی، معنوی و اخلاقی داخل کشور نیز کاسته می‌شود. چالش‌های موجود در نظام اجتماعی و اداری و بدنه کسب‌وکارها باید زمینه‌ساز توجه به پژوهش‌های دینی و معنوی باشد، نه مدگرایی احتمالی حاکم بر عرصه علم. نیازها و مشکلات جامعه نظیر بی‌عدالتی، خودکشی، مصرف‌گرایی، فرهنگ اقتصادی، طلاق و ... باید محرک طرح مباحث و موضوعات دینی و معنوی در مدیریت باشد نه میل به تقلید و هم‌نوایی.

جریان و حجم احتمالات تولید آثار دینی و معنوی در داخل کشور هر میزان که باشد، باید اذعان کرد که تا کنون، کمتر پژوهش‌هایی با نگاه به روند رشد و اهمیت آن در سطح بین‌الملل مورد توجه قرار گرفته است و به نظر می‌رسد که، چندان به اهمیت این موضوع برای حل مسائل توجه نکرده است و بیشتر تابع بوده است تا سائق. دهه آتی مدیریت دینی و اسلامی در کشور، می‌بایست متمرکز بر ژرف‌کاوی در فهم مسائل اصلی جامعه اسلامی، نظام اداره کشور و مسائل فردی و اجتماعی داخلی باشد تا تبعیت از موج تولید آثاری که بعضاً رنگ تذهیب مباحث متعارف را به خود می‌گیرد و پازل‌های یک نقشه واقعی از نیازهای بومی را پر نمی‌کند.

نکته دیگر آن است که هر سبک و رویکرد بومی به مدیریت، دارای متن و زمینه‌ای است که ورود به آن مستلزم توجه به تناسب، و یکپارچگی عناصر و اجزای آن است و تک‌تک موضوعات و مفاهیم در هم تنیده و همبسته همدیگر هستند. انتقال و اقتباس سایر موضوعات مشابه از جغرافیای دیگر در بافت جغرافیای بومی، مستلزم توجه به این ظرافت است و گرنه، شاید ره‌آورد چندان مطلوبی در پی نداشته باشد.

هر رویکردی به مدیریت، دارای یک نظام فکری پشتیبان است. درست است که اشتراکاتی در الگوی فکری مدیریت اسلامی با نظام علمی متعارف غربی وجود دارد؛ ولی عمده مفاهیم و موضوعات برخاسته از نظام فکری مبتنی بر اسلام، بهتر است در هندسه معرفتی و در نسبت با سایر مفاهیم اسلامی مطرح و مفهوم‌پردازی شوند. منطق نظریه

سیستم‌ها (Zahedi, 2014: 22-24) ایجاب می‌کند که هر مفهومی در ارتباط با سایر مفاهیم آن نظام مفهوم‌پردازی و تبیین شود. به عنوان مثال، مفهوم عدالت که همه افراد در همه نظام‌ها به اهمیت آن واقفند، در هر بستری، رنگ و معنایی خاص دارد. نظام و کشورهای حاکم بر سازمان‌های بین‌المللی به گونه‌ای عدالت را تبیین می‌کنند که توجه آن با نگاه اسلامی و نیازهای بومی چندان ممکن نیست. آن عدالت باید در نسبتی با دموکراسی غربی، آزادی، و مفاهیمی نظیر قدرت معنا شود و صرف اقتباس و پیاده‌سازی یک سلول از پیکره آن نظام علمی، بدون توجه به خاستگاه و نظام هیئتی معنایی آن (Sabatier, 2014: 54) امکان‌پذیر نیست. بنابراین، تعریف و کاربرد این عدالت متفاوت است. اگر چه از رهنمودها و آموزه‌ها و تجارب مربوطه باید استفاده و بهره‌برداری کرد. به همین ترتیب، سایر مفاهیمی که در گرایش‌ها و مباحث مختلف مدیریت و مدیریت معنوی وارد شده‌اند، انطباق کامل و هم‌نهستی کافی را با نظام معنایی پشتیبان خود در تفکر و اندیشه اسلامی ندارند که بخواهد یک «این‌همانی» کامل قابل تصور باشد. به عنوان نمونه مفاهیمی که تحت عنوان امید^۱، خوش‌بینی^۲، مطرح می‌شوند (Luthans, Carolyn, Youssef, Avolio, 2007: 15-20) لزوماً انطباق با مفاهیم اسلامی و فرهنگی ما ندارند و دایره مفهومی متفاوتی دارند. نکته آخر آن که معنویت نباید جدا از مسائل دینی دیده شود. یعنی بر خلاف رویکرد غربی در گرایش به مدیریت معنوی که در آن، معنویت، اصالتی فردی، لذت‌جویانه، سکولار، مادی‌گرایانه و آرامش‌بخش دارد، جریان مدیریت اسلامی باید متکی بر پشتوانه دینی و الهی باشد.

منابع فارسی

- امیری، علینقی. (۱۳۷۹ الف). هرمنوتیک و تأثیر آن در علوم انسانی و مدیریت. مجله مجتمعه آموزش عالی قم، ۲ (۶)، ۳۰۵-۲۶۵.
- امیری، علینقی. (۱۳۷۹ ب). نقش پارادایم در علوم انسانی و مدیریت. مجله مجتمعه آموزش عالی قم، ۲ (۸ و ۷)، ۱۶۳-۱۳۷.
- باربور، ایان. (۱۳۷۵). پارادایم‌ها در علم و دین. ترجمه ابراهیم سلطانی. کیان، ۶ (۳۴)، ۳۲-۲۰.
- باقری، خسرو. (۱۳۸۲). هویت علم دینی. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

^۱. Hope

^۲. Optimism

- بنافی، مسعود؛ نوروزی، محمد. (۱۳۹۲). تحلیلی آسیب‌شناسانه از ترجمان اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران در برنامه‌های عملیاتی: ملاحظاتی سیاستی. *برنامه‌ریزی و بودجه*، ۱۸(۴)، ۱۹۵-۱۶۱.
- خیری، بهرام؛ عباسعلی‌زاده، منصوره. (۱۳۸۷). بازاریابی سیاسی؛ پیش به سوی سازمان‌های سیاسی بازارمحور. *مدیریت فرهنگ سازمانی*. ۶(۱۸)، ۱۸۰-۱۶۹.
- دانائی‌فرد، حسن؛ الوانی، سیدمهدی. (۱۳۸۸). *مقدمه‌ای بر فلسفه نظریه‌های مدیریت دولتی*. تهران: انتشارات صفار.
- دانائی‌فرد، حسن؛ بنافی، مسعود. (۱۳۹۳). *سازوکارهای افزایش اطمینان و اعتماد به قوه قضاییه جمهوری اسلامی ایران*. پژوهشی منتشر نشده. تهران: مرکز مطالعات راهبردی قوه قضاییه.
- رستگار، عباس‌علی. (۱۳۸۹). *معنویت در سازمان با رویکرد روان‌شناختی*. تهران: انتشارات دانش.
- رفیع‌پور، فرامرز. (۱۳۹۲). *توسعه و تضاد: کوششی در جهت تحلیل انقلاب اسلامی و مسائل اجتماعی ایران*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- زاهدی، شمس‌السادات. (۱۳۹۴). *تجزیه و تحلیل و طراحی سیستم‌ها*. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- شریف‌زاده، بهمن. (۱۳۹۰). *مدیریت معنویت‌گرایی در جهان غرب. مطالعات معنوی*، ۱(۲)، ۴۵-۳۱.
- طاهری، عباس. (۱۳۸۳). *ساختار انقلاب‌های علمی*. تهران: نشر قصه.
- عابدی‌جعفری، حسن؛ بنافی، مسعود؛ دستیاری، اکرم. (۱۳۹۵). بررسی آثار مدیریت اسلامی در ایران در دهه دوم انقلاب اسلامی: دوره تثبیت آثار (۱۳۷۷-۱۳۶۸). *فصلنامه مطالعات مدیریت دولتی ایران*. ۲(۴)، ۷۱-۴۱.
- عابدی‌جعفری، حسن؛ نوه‌ابراهیم، عبدالرحیم؛ حسن‌پور، اکبر؛ پیرملکی، پویا. (۱۳۹۶). نقد روشمند مطالعات دین و مدیریت در غرب و ارائه یک طرح تحقیقاتی برای بررسی پیشینه تحقیق در این حوزه. *روش‌شناسی علوم انسانی*. ۲۳(۹۲)، ۷۶-۴۵.
- عزیزی، سیدمجتبی. (۱۳۸۵). *بحران علم مدرن، جمع‌بندی و چکیده مباحث کنفرانس بین‌المللی بحران در علوم مدرن (مالزی ۱۹۸۶)*. تهران: کتاب صبح.
- فیاض، ابراهیم. (۱۳۸۹). *تولید علم و علوم انسانی*. مشهد: سبیده‌باوران.
- گائینی، ابوالفضل؛ حسین‌زاده، امیر. (۱۳۹۱). *پارادایم‌های سه‌گانه اثبات‌گرایی، تفسیری و هرمنوتیک در مطالعات مدیریت و سازمان*. *راهبرد فرهنگ*. سال ۱۹، ۱۳۸-۱۰۳.
- گلشنی، مهدی. (۱۳۹۲). *از علم سکولار تا علم دینی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- محمدپور، احمد. (۱۳۸۹). *روش در روش، درباره ساخت معرفت در علوم انسانی*. تهران: جامعه‌شناسان.
- مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۴). *مدیریت اسلامی و ضرورت توجه به آن در نظام اسلامی*. در *نقطه‌های آغاز در مدیریت اسلامی*. ویراسته علیرضا چیت‌سازیان و مرتضی جوانعلی‌آذر، ۹۵-۱۱۰. تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

مصباح‌یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۴). مدیریت اسلامی و ضرورت توجه به آن در نظام اسلامی. در نقطه‌های آغاز در مدیریت اسلامی. ویراسته علیرضا چیت‌سازیان و مرتضی جوانعلی‌آذر، ۹۵-۱۱۰. تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

مطهری، مرتضی. (۱۳۹۳). فطرت. تهران: صدرا.

مظاهری‌سیف، حمیدرضا. (۱۳۸۷). معنویت مدرن. پگاه حوزه، شماره ۲۴۲.

مهدوی‌کنی، محمدرضا. (۱۳۹۴). چیستی، چرایی و چگونگی علوم انسانی اسلامی با تأکید بر حوزه مدیریت اسلامی. نقطه‌های آغاز در مدیریت اسلامی. ویراسته علیرضا چیت‌سازیان و مرتضی جوانعلی‌آذر. ۲۵-۴۹. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه‌السلام.

موسویان، مریم. (۱۳۹۱). منطق تولید علوم انسانی اسلامی در نگاه سیدمحمد مهدی میرباقری. پژوهش‌های فرهنگی و اجتماعی، (۱)، ۵۱-۶۰.

References

- Abedi Jafari, H., Banafi, M., & Dastyari, A. (2020). A Study on the Publications of Islamic Management in Iran in the Second Decade of the Islamic Revolution: The Period of Consolidation (1989-1998). *Journal of Iranian Public Administration Studies*, 2(4), 41-71. (In Persian)
- Abedi, Jafari. H., Naveh Ebrahim, A., Hassanpour, A., Pirmaleki, P. (2017). A methodical critique of the study of religion and management in the West and the presentation of a research plan to examine the research background in this field. *Methodology of Social Sciences and Humanities*. 23-92. 45-76. (In Persian)
- Abrahamson, E. (1996). Management Fashion, academic fashion and enduring truths. *Academy of Management Review*. 21 (3). 616-618.
- Abrahamson, E., & Fairchild, G. (1999). Management fashion: Lifecycles, triggers, and collective learning processes. *Administrative science quarterly*, 44(4), 708-740.
- Afsar, B., & Rehman, M. (2015). The relationship between workplace spirituality and innovative work behavior: the mediating role of perceived person-organization fit. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 12(4), 329-353.
- Ainley, M., Mashayekhi, A., Hicks, R., Rahman, A., & Ravaliala, A. (2007). Islamic finance in the UK: Regulation and challenges. *The Financial Services Authority (FSA), London*.
- Amiri, A.N. (2001a). Hermeneutics and its impact on humanities and management. *Qom Higher Education Complex*. 2(6). 265-305. (In Persian)
- Amiri, A.N. (2001b). The role paradigma in social science and management. *Qom Higher Education Complex*, 2(7). 137-163. (In Persian)
- Amiri, A.N., Danaeifard, H. Zarei Matin, H., Emami, S.M. (2010). Understanding the substance of public policies: theoretical exploration of the nature of the

- national policy makers' imitativeness. *Strategic Management Thought*. 5(1), 5-44. (In Persian)
- Arnold, K. A., & Loughlin, C. (2010). Individually considerate transformational leadership behaviour and self sacrifice. *Leadership & Organization Development Journal*, 31(8), 670-686.
- Azizi, S.M. (2005). *The crisis in modern science, Summary and abstract of the topics of the International Conference on Crisis in Modern Science*. Tehran: Ketab Sobh. (In Persian)
- Bagheri, K. (2002). *The identity of religious science*. Tehran: Printing and Publishing Organization of the Ministry of Culture and Islamic Guidance. (In Persian)
- Banafi, M., Noruzi, M. (2014). A Problem-oriented analysis of operationalization of meta policy in operational programs: policy considerations. *Journal of Planning & Budgeting*. 18(4) :161-195. (In Persian)
- Barbour, A. (1997). Paradigms in science and religion. Translated by Ebrahim Soltani. *Kian*. 6(34). 20-32. (In Persian)
- Barney, J. B., Wicks, J., Otto Scharmer, C., & Pavlovich, K. (2015). Exploring transcendental leadership: a conversation. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 12(4), 290-304.
- Benton, T., & Craib, I. (2010). *Philosophy of social science: The philosophical foundations of social thought*. Macmillan International Higher Education.
- Bexell, A., & Olofsson, F. (2005). Talent management fad or future. Beyond of concept of talent management. Access at: <https://bit.ly/2uiEQ5t>
- Blanchard, K. (2003). *Servant leader*. Thomas Nelson Inc.
- Blanchard, K. (2006). *Lead like Jesus: Lessons from the greatest leadership role model of all time*. Pearson Education India.
- Blanchard, K. (2007). *The heart of a leader: Insights on the art of influence*. David C Cook.
- Blanchard, K. H. (2003). *Leadership By the Book*. Translated by Mahdi Chamanzar. Tehran: Cultural Service Institution of Rasa.
- Blanchard, K. H., & Bowles, S. M. (1998). *Gung Ho!: How to Motivate People in Any Organisation*. HarperCollins.
- Blanchard, K., & Cathy, S. T. (2009). *The Generosity Factor: Discover the Joy of Giving Your Time, Talent, and Treasure*. Zondervan.
- Blanchard, K., & Glanz, B. (2005). *The simple truths of service*. McMillan Media LLC.
- Blanchard, K., Hybels, B., & Hodges, P. (1999). *Leadership by the book: Tools to transform your workplace*. Harper Collins.
- Booth, W. C., Colomb, G. G., & Williams, J. M. (2008). *The Craft of Research*. University of Chicago Press.
- Carmona, S., & Ezzamel, M. (2006). Accounting and religion: a historical perspective. *Accounting History*, 11(2), 117-127.

- Chalmers, A. F., & Hart, J. (1979). *What is this thing called science?: An assessment of the nature and status of science and its methods*. Association for the Blind of WA.
- Chan-Serafin, S., Brief, A. P., & George, J. M. (2013). Perspective—How does religion matter and why? Religion and the organizational sciences. *Organization Science*, 24(5), 1585-1600.
- Collins, D. (2012). Management fads and fashions. *The Routledge companion to organizational change*. Boje, D. M., Burnes, B., & Hassard, J. (Eds), 310-331. Routledge.
- Cordery, C. (2015). Accounting history and religion: A review of studies and a research agenda. *Accounting History*, 20(4), 430-463.
- Creswell, J. W. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Danaeifard, H., Alvani, S. M. (2009). *An introduction on the philosophy of public administration theories*. Tehran: Saffar. (In Persian)
- Danaeifard, H., Banafi, M. (2013). *Mechanisms to increase trust and confidence in the judiciary of the Islamic Republic of Iran*. Unpublished research. Tehran: Strategic Research Center of Judiciary. (In Persian)
- Dik, B. J., Daniels, D., & Alayan, A. J. (2024). Religion, Spirituality, and the Workplace: A Review and Critique. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 11, 279-305.
- Fairholm, M. R., & Gronau, T. W. (2015). Spiritual leadership in the work of public administrators. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 12(4), 354-373.
- Fayyaz, E. (2009). *Production of science and humanities*. Mashhad: Sepidehbavaran. (In Persian)
- Feess, E., Mueller, H., & Ruhnau, S. G. (2014). The Impact of Religion and the Degree of Religiosity on Work Ethic: A Multilevel Analysis. *Kyklos*, 67(4), 506-534.
- Fry, B. R., & Raadschelders, J. C. (2013). *Mastering Public Administration: From Max Weber to Dwight Waldo*. CQ Press.
- Furnham, A. (2015). Fads and Fashions in Management. *Strategy & Management, Global Business*. Retrived from <http://www.europeanbusinessreview.com/fads-and-fashions-in-management/> (01/01/2017).
- Gaeni, A., Hosseinzadeh, A. (2012). The Trio Paradigms of Positivism, Interpretativism and Hermeneutics in Management and Organizational Studies. *Rahbord Farhang*. 5(19). 103-138. (In Persian)
- Gessner, J. C. (1984). Violence and Religious Commitment: Implications of Jim Jones's People's Temple Movement, ed. by Ken Levi. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press, pp. \$17.50. *Sociology of Religion*, 45(3), 257-258.
- Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2003). *Handbook of workplace spirituality and organizational performance*. Routledge.

- Golshani, M. (2013). *From secular science to religious science*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- Guénon, R. (2001). *The crisis of the modern world*. Sophia Perennis.
- Gundolf, K., & Filser, M. (2013). Management research and religion: A citation analysis. *Journal of Business Ethics*, 112(1), 177-185.
- Hicks, D. A. (2003). *Religion and the workplace: Pluralism, spirituality, leadership*. Cambridge University Press.
- Jansen, H. (2010). The logic of qualitative survey research and its position in the field of social research methods. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*. Access at: <https://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1450/2946>.
- Jennings, K., & Stahl-Wert, J. (2004). *The serving leader: 5 powerful actions that will transform your team, your business, and your community*. Berrett-Koehler Publishers.
- Kalantari, B. (1999). In search of a paradigm for public administration / Can anything be learned from Islamic public administration? *Journal of Mesbah*, 8(29), 49-76.
- Article I. Kheiri, B., Abbasalizadeh, M. (2008). Political marketing: towards market oriented political organizations. 6(18). 169-180. (In Persian)
- Kim, Shyan Fam; Waller, David S.; & Zafer, B. Erdogan (2004). The influence of religion on attitudes towards the advertising of controversial products. *European Journal of Marketing*. No.5/6, pp. 537-555.
- Lounsbury, M., Tracey, P., & Phillips, N. (Eds.). (2014). *Religion and organization theory* (Vol. 41). Emerald Group Publishing.
- Luthans, Fred (2011). *Organizational behavior: an evidence-based approach* (Twelfth ed.). New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Luthans, Fred, Carolyn, M. Youssef, & Avolio, Bruce J. (2007). *Psychological capital: developing the human competitive edge*. New York: Oxford University Press.
- Mahdavi Kani, M.R. (2014). *What, why and how Islamic humanities with emphasis on the field of Islamic management*. In *Starting points in Islamic management*. A. Chitsazian & M. Javanaliazar (Eds.). 25-49. Tehran: Imam Sadiq University Publication. (In Persian)
- Mansori, s. (2012). Impact of religion affiliation and religiosity on consumer innovativeness; the evidence of Malaysia. *World Applied Science Journal*, 17(3), 301-307.
- Marques, J., Dhiman, S., & King, R. (2007). *Spirituality in the workplace: What it is, why it matters, how to make it work for you*. Personhood Press.
- Marques, J., Dhiman, S., & King, R. (2009). *The workplace and spirituality: New perspectives on research and practice*. SkyLight Paths Publishing.
- Mazaheri Seif, H.R. (2009). *Modern spirituality*. Pegah Howza. 242. (In Persian)

- McCloskey, D. N., & McCloskey, D. N. (1994). *Knowledge and persuasion in economics*. Cambridge University Press.
- McClure, J. M. (2016). Introducing Jesus's Social Network: Support, Conflict, and Compassion. *Interdisciplinary Journal of Research and Religion*, 12(5), 16-32.
- Mesbah Yazdi, M.T. (2012). Islamic management and the need to pay attention to it in the Islamic system. *Islam and Managerial Reseach*, 2(7), 5-18. (In Persian)
- Mesbah Yazdi, M.T. (2014). Islamic Manangement and the need to pay attention to it in the Islamic system. *In Starting points in Islamic management*. A. chitsazian & M. Javanaliazar (Eds.). 95-110. Tehran: Imam Sadiq University Publication. (In Persian)
- Miller, D. W., & Ewest, T. (2015). A new framework for analyzing organizational workplace religion and spirituality. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 12(4), 305-328.
- Mirbagheri, S.M. (2007). *Orientation of science from an epistemological perspective*. Qom: Islamic Sciences and Culture Academy. (In Persian)
- Mitroff, I. I., & Denton, E. A. (1999). A study of spirituality in the workplace. *MIT Sloan Management Review*, 40(4), 83.
- Mohammadpour, A. (2009). *Method in method, about constructing emistem in social sciences*. Tehran: Jame'eshenasan. (In Persian)
- Motahhari, M. (2013). *Fitrah*. Tehran: Sadra. (In Persian)
- Mousavian, M. (2011). The logic of production of Islamic humanities in the view of Seyed Mohammad Mehdi Mirbagheri. *Cultural and Social Research*, 1(1), 51-60. (In Persian)
- Nafis, A. W. (2016). Spiritual entrepreneur, *Justicia Islamica*, 8 (1), 77-90.
- Owens, B. P., Johnson, M. D., & Mitchell, T. R. (2013). Expressed humility in organizations: Implications for performance, teams, and leadership. *Organization Science*, 24(5), 1517-1538.
- Paquier, M. C. (2015). Buying monastic products, gift or purchase?. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 12(3), 257-286.
- Pascale, R. (1991). *Managing on the Edge: how successful companies use conflict to stay ahead*. New York : Touchstone
- Rafipoor, F. (2012). *Development and Contradiction: An Attempt to Analyze the Islamic Revolution and Social Issues in Iran*. Tehran: Publishing Joint Stock Company. (In Persian)
- Rastegar, A.A. (2009). *Spritulaity in organization, a psychological approach*. Tehran: University of Religions and Denominations' Publishing. (In Persian)
- Rose, R. (1993). *Lesson-drawing in public policy: A guide to learning across time and space*. Chatham: Chatham House Publishers.
- Rose, R. (2010). *Learning from comparative public policy: A practical guide*. New York: Routledge.
- Sabatier, P. A., & Weible, C. M.. (2014). *Theories of the policy process*. Westview press.

- Schumann, P. L. (2001). A moral principles framework for human resource management ethics. *Human Resource Management Review*, 11(1), 93-111.
- Sharifzadeh, B. (2010). Managing spiritualism in the western world. *Spiritual Studies*. 1(2). 31-45. (In Persian)
- Sparrow, S. (2008). Management theory trends: coming around again. *Personnel Today*. Retrieved from <http://www.personneltoday.com/hr/management-theory-trends-coming-around-again/> (01/01/2017).
- Strhan, A. (2014). Spirituality, Inc.: religion in the American workplace. *Journal of Management, Spirituality & Religion*, 11(1), 91-94.
- Stufflebeam, D. L., Coryn, C. L. S. (2014). *Evaluation, theory, model and application*. San Francisco: Josseybass.
- Sunder, L. S. (2011). *Values and influence of religion in public administration*. Sage Publications.
- Sutton, P. W. (2013). Religion-polity. *Polity press*. Retrieved from <http://bit.ly/2h4X2XZ> (2016.12.05).
- Taheri, A. (2003). *The structure of scientific revolutions*. Tehran: Gesseh Nashr. (In Persian)
- Tomer, J. F. (2007). What is behavioral economics?. *The Journal of Socio-Economics*, 36(3), 463-479.
- Tomlinson, E. C., Lewicki, R. J., & Ash, S. R. (2014). Disentangling the Moral Integrity Construct Values Congruence as a Moderator of the Behavioral Integrity-Citizenship Relationship. *Group & Organization Management*, 1059601114551023.
- Tracey, P. (2012). Religion and organization: A critical review of current trends and future directions. *Academy of management annals*, 6(1), 87-134.
- Tsalikis, John; & Lassar, Walfried (2009). Measuring consumer perceptions of business ethical behavior in two Muslim countries. *Journal of Business Ethics*. No. 89. pp. 91-98.
- Tsalikis, John; & Seaton, Bruce (2007a). Business ethics index: USA 2006. *Journal of Business Ethics*. No. 72, 163-175.
- Tsalikis, John; & Seaton, Bruce (2007b). International business ethics index: The European union. *Journal of Business Ethics* 75, 229-238.
- Williams, O. F. (Ed.). (2003). *Business, religion, & spirituality: A new synthesis*. Univ of Notre Dame Pr.
- Willson, G. B., McIntosh, A. J., & Zahra, A. L. (2013). Tourism and spirituality: A phenomenological analysis. *Annals of Tourism Research*, 42, 150-168.
- Zahedi, S. (2014). *Systems analysis and design*. Tehran: Allameh Tabatabaei University. (In Persian)

